

Güncel Feminist Tartışmalar: Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı Öğretim Üyelerinin Kitapları Üzerine Bir İnceleme

Ezgi Sarıtaş, Ankara Üniversitesi SBF, e-posta: ezgibsaritas@gmail.com.

Bu inceleme yazısında Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı öğretim üyelerinin yazdığı veya derlediği, son beş yılda yayımlanmış beş kitabı inceleyeceğim. Fevziye Sayılan'ın derlediği *Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim: Olanaklar ve Sınırlar*; Gülay Toksöz'ün *Kalkınmada Kadın Emeği*; Alev Özkazanç'ın *Cinsellik, Şiddet ve Hukuk: Feminist Yazılar*; Serpil Sancar'ın *Erkeklik: İmkansız İktidar – Ailede Piyasada ve Sokakta Erkekler* kitapları ile kadın çalışmaları alanında bir bilanço olma niteliği taşıyan *Birkaç Arpa Boyu...: 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar: Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan* isimli derleme kitap bu incelemenin konusu olacak.

Hem konu hem de yaklaşım bakımından geniş bir yelpazeye yayılmış olan kitaplar, günümüz dünyasına ve Türkiye'sine toplumsal cinsiyet ve kadın çalışmaları penceresinden bakmayı sağlıyor. Birlikte okuduklarında neo-liberalizm ve muhafazakârlık arasındaki eklemlemeler, uluslararası eşitlik politikaları ve kurumsallaşmaları ile küreselleşen dünyanın giderek artan eşitsizlikleri, cezalandırıcı ve denetleyici devlet iktidarı ve artan eril şiddetle biçimlenen toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki dönüşümlere dair bir kavrayış sunuyorlar. Feminizmin böyle bir bağlamda geçirdiği dönüşümleri, iç gerilimlerini, neo-liberalizmle, küreselleşmeyle ve hatta muhafazakârlıkla eklemlemelerini de kitaplardaki tartışmalardan izleyebiliyoruz. Kitaplar her ne kadar ortak bir feminist perspektifi paylaşmasalar da okura; eğitim, emek, şiddet, cinsellik gibi feminizmin temel meselelerine ve bu meselelerin Türkiye'deki özgün biçimlerine dair feminist tartışmalar sunuyorlar.

AKP'nin "ustalık dönemi"nde toplumsal cinsiyet meseleleri, Türkiye gündemini neredeyse hiç meşgul etmediği kadar meşgul etmeye başladı. Kadına yönelik şiddetteki artış, şiddetle mücadele adına yapıldığı söylenen yasal ve kurumsal değişiklikler, gündelik hayatın dönüşümünü hedefleyen söylemler, eğitim sistemindeki dönüşümler, kürtajın yasaklanması tartışması ve bu alandaki yasal düzenlemeler, kamuda başörtüsü tartışmaları, "kızlı-erkekli öğrenci evleri" üzerinden karma sosyalleşmeyi hedef alan tartışmalar, erken yaşta evliliklerin önünü açan politikalar, yüksek doğurganlığı teşvik eden söylem ve politikalar ile kadın istihdam paketi tartışmaları ilk anda akla gelen başlıklar. Bu seçkide ele alınan kitaplar, söz konusu güncel tartışmaların farklı uğraklarında yazıldıkları

için tüm başlıklar açısından kapsayıcı değiller, fakat tartışmaların yerleştiği karmaşık siyasi ve toplumsal bağlamı başarılı bir biçimde çözümledikleri için güncel tartışmaları kavrayacak araçları sunuyor.

Neo-liberalizm, muhafazakârlık, bürokratik yönetsellik ve yukarıda değindiğim Türkiye bağlamı, kitapların ortak arka planını oluştursa da, kitaplar farklı sorunlar üzerine yoğunlaşıyorlar, bu nedenle hepsini ayrı ayrı ele almayı tercih edeceğim. Böylece okura hem her bir kitabın yoğunlaştığı konu hakkındaki yazına dair fikir vermeyi hem de yazarların özgün katkılarını görünür hale getirmeyi amaçlıyorum.

Kitapların dördü güncel bağlamdaki tartışmalara daha fazla yoğunlaşırken, *Birkaç Arpa Boyu ...* toplumsal cinsiyet ve kadın çalışmaları alanında bilgi üreten feministlerin durup arkada kalan otuz yıla baktıkları ve devam etmeden önce kat edilen mesafenin muhasebesini yaptıkları bir durak niteliği taşıyor.

Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim: Olanaklar ve Sınırlar - Fevziye Sayılan

Fevziye Sayılan'ın derlediği *Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim: Olanaklar ve Sınırlar*, Sayılan'ın kendi yazılarını ve toplumsal cinsiyet ve eğitim konusundaki temel bazı makalelerin çevirilerini içeriyor. Toplumsal cinsiyet ve eğitim alanında öne çıkan tartışmaları merak eden okuyucular için oldukça faydalı olacak bu temel metinlerin çevirilerine kısaca değindikten sonra, Sayılan'ın kendi yazılarına odaklanacağım.

Nelly P. Stromquist kadınların güçlendirilmesi ve eğitim arasındaki ilişkiyi bakarken özellikle yetişkin kadınların güçlenmesine odaklanıyor. Stromquist, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, ataerki, sömürgecilik ve iktidar gibi dinamiklerle bağlantısı kurulmayan bilginin özgürleştirici ve güçlendirici olmayacağını vurguluyor. Elizabeth J. Tisdell ise postyapısalcı feminist pedagojilerinin bilginin inşası, söz, otorite ve konumsallığa yaptığı vurgunun, yetişkin eğitimindeki önemi üzerinde duruyor. Mechthild U. Hart bilinç yükseltmenin, kadınların deneyimlerini keşfedilmemiş bir yorum alanına açarak bu deneyimlerin anlamlandırıldığı referans çerçevesini değiştiren dönüştürücü bir öğrenme süreci oluşturduğunu söylüyor ve bilinç yükseltmenin eğitim süreçlerine yerleştirilmesi ile ilgili temel ilkeleri inceliyor. Kitabın bir diğer makalesinde Elisabeth H. Rayes, kadınların öğrenme özelliklerine dair kalıp yargıları incelerken, bu kalıp yargıların kadınların öğrenmeyle kurdukları ilişkilerdeki farklılıkları ve öğrenmenin toplumsal, tarihsel koşullarını ve bu koşullarda aldığı özgün biçimleri görmezden geldiğini söylüyor.

Madeleine Arnot, "Erkek Hegemonyası, Sosyal Sınıflar ve Kadınların Eğitimi" başlıklı makalesinde kültürel perspektif ile ekonomi politik perspektifin

çelişkilerini ele alıyor. Erkek hegemonyasının sürdürüldüğü okulların, toplumsal cinsiyet kodlarının iletilmesi için bütün sınıflara eşit imkân tanımadığını ve burjuvazinin toplumsal cinsiyet kodlarına rıza gösteren özneler yaratmayı hedeflediğini gösteriyor. Yazara göre eğitim süreci çelişkileri, müzakere süreçlerini ve başarısızlıkları barındırır da başat toplumsal cinsiyet kodlarının öğrenilmesindeki başarısızlık ataerkil ilişkilerin sorgulanması anlamına gelmez çünkü bütün toplumsal sınıflarda iktidarı elinde bulunduran erkektir. Yani okulda ayrıcalıklı konumdaki cinsiyet kodlarına direniş gösteren işçi sınıfı cinsiyet kodları, kadınların ikincil konumlarında bir değişiklik yaratmak için imkân sağlamaz.

Arnot'nun bu iddiası, Sayılan ve Özkazanç'ın 2005 yılında Ankara'daki bir lisede yaptıkları etnografik çalışmada açıkça görülmektedir. Çalışma; son otuz yıldaki neo-liberal dönüşümlerin eğitim alanındaki sonuçlarını ele alırken, eğitim işlevinden çok denetim işlevi öne çıkan okullardaki eril direniş kültürünü inceliyor. Böylesi bir çalışma, okulun basit ve sorunsuz bir biçimde toplumsal ilişkileri yeniden üretmediğini, içerdiği karmaşık ve çelişkili süreçlerin çok daha dikkatli bir biçimde çözümlenmesi gerektiğini gösteriyor. Araştırmanın yürütüldüğü alt-orta sınıf semtte okul ilişkilerinin arka planını, giderek artan işsizlik, yoksulluk, eril şiddetin örgütlendiği mafyatik grupların ve cemaat tipi enformel ağların genişlemesi oluşturuyor. Öğrencilerin açıkça sınıfsal konumlarıyla bağlantılı olan başarı derecelerine göre sınıflandırılmaları ve marjinalleştirilmeleri, alt sınıf öğrencilerde haksızlığa uğramışlık duygusu yaratıyor. Bu ayrıma verilen tepki ise Arnot'nun da tespit etmiş olduğu gibi kadınların ikincil konumlarını pekiştiren cinsten. Öğretmen otoritesine ve okuldaki denetime karşı çıkan karşı-otorite kültürünün hegemonik bir etki yaratması, okuldaki gerilimleri bir hegemonya mücadelesine dönüştürüyor. Eril bir güç kültürü olarak ortaya çıkan karşı-hegemonya resmi otoriteyi karşısına alırken onu dişileştiriyor. Aynı zamanda öğrencileri cinsiyetçi bir statü hiyerarşisine göre konumlandırıyor.

Toplumsal cinsiyet rolleri yalnızca direniş kültürü içerisinde üretilmiyor, okul idaresi de hem resmi söylem hem de gizli müfredat yoluyla toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretimine katkıda bulunuyor. Cinsiyet üzerinden kurulan denetim söylemleri özellikle kadın öğrencilerin cinselliklerini hedef alarak eril direniş kültürüyle aralarına mesafe koymaya çalışıyor. Kadın öğrencilerin üzerindeki cinsel denetim de sınıfsal bir karaktere sahip. Orta sınıf kadın öğrencilerin istedikleri gibi giyinmeleri ve flört edebilmeleri doğal karşılanırken aynı durum alt sınıf öğrenciler için geçerli değil. Makaledeki bu ve bunun gibi birçok çözümlenme, sınıf ve cinsiyet ilişkilerinin nasıl karmaşık biçimlerde eğitim ilişkilerini şekillendirdiklerini gösteriyor.

Okul kültürünü karmaşık biçimlerde yapılandıran toplumsal cinsiyet ilişkileri, eğitim politikalarının şekillendirilmesinde de belirleyici oluyor. Kitabın “Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim” başlıklı makalesinde Sayılan, toplumsal cinsiyet ve eğitim ilişkisinin üç farklı güç arasındaki ilişkilerle biçimlendiğini belirtiyor: Ataerkil ailede cinsiyete dayalı işbölümü, emek piyasasında cinsiyete dayalı işbölümü ile okul sisteminin yapısı ve yaygınlığı. İlk ikisi arasındaki etkileşimler okuldaki cinsiyetçi yapı ve pratiklerin maddi zeminini oluşturuyor. Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarını incelerken Sayılan, ilk dönemde sermayenin kadın emeğinden faydalanacak olmasının kadınların eğitimi önündeki engelleri kaldırdığını fakat sonraki süreçte ataerki ve sermayenin çıkarları konusunda bir uzlaşya vararak, kadınların kitlesel olarak istihdama ve eğitime katılımlarını engellediğini ifade ediyor. Kadın emeği ve bedeni üzerindeki bu uzlaşya, eğitim politikalarını şekillendirmiş, orta öğretim düzeyinde cinsler arasında ayrıştırılmış eğitime ve okullarda ataerkil ilişkilerin ve söylemlerin yeniden üretimine neden olmuştur.

Eğitim, ailenin modernleşmesi ve burjuva cinsiyet kodlarının aile içerisinde geçerlik kazanmasında önemli rol oynamıştır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında kadınların çalışma, eğitim ve siyasal haklarını kazanmalarına rağmen ataerkinin ev içi ilişkilerdeki rolünün yeterince sorgulanmamış olması yazara göre, ailenin cinsiyetçi yapısında temel bir dönüşümün olmamasına neden olmuştur. Kamusal alandaki dönüşümler, kültürel ve ideolojik tepkinin hedefi haline gelmiş ve geleneksel ataerkil bir dirençle karşılanmıştır. Sayılan’a göre Cumhuriyet’in kurucu kadrolarının politikalarının geniş bir toplumsal destek bulamayışı, bu politikalara karşı olan geleneksel ataerkil direnişin güçlü bir maddi zeminde hareket etmesine neden olmuştur. Kurucu kadrolar ise buna otoriter yöntemlerle cevap vermiş ve zorunlu eğitim politik araçlarla yaygınlaştırılmıştır.

Cinsiyet rejiminde temel bir dönüşüm yaratmasa da bu politikalar, eğitim yoluyla özgürleşen kadın imgesi yaratmış ve bu imge farklı toplumsal sınıflardan kadınlar için önemli bir motivasyon olmuştur. Sayılan’ın bu tespitine, kadınlara eğitim yoluyla sunulan özgürleşme vaadinin, onları yeni bir baskının alanına da sokmakta olduğunun eklenmesinin önemli olduğunu düşünüyorum (Akşit, 2009: 10-11). Sayılan’a göre Kemalist modernist eğitim ideolojisi 1980 darbesine kadar geçerliliğini korumuştur. Bugün ise AKP iktidarının hayata geçirdiği muhafazakâr politikalar müfredatta ve okul kültüründe köklü değişikliklere neden olmaktadır. Bu dönüşüm devam ederken kızların okullulaşmasına yönelik projelerdeki artış yazara göre son dönemin çelişkili karakterini yansıtmaktadır. İlk anda çelişkili gibi görünen bu iki eğilim aslında, neo-liberalizm ve muhafazakârlık arasındaki eklemlenmelerin toplumsal cinsiyet ve eğitim ilişkisine yansımasıdır. Devletin kamu hizmetlerinden elini çekmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğini hedefleyen

uzun dönemli kamusal politikalar yerine kısa dönemli projeler yoluyla kızların okullulaşmasının özel sektöre ve sivil topluma devredilmesine neden olmaktadır.

Kızların eğitime yönelik kampanyalar, kızların eğitim olmaksızın değersiz oldukları ön kabulü üzerinden şekillenirken, eğitimin içerdiği baskıcı ve düzenleyici içeriği görmezden gelmemize neden olmaktadır (Akşit, 2009). Böyle bir ön kabulün eleştirisi Sayılan'ın kadınların eğitime dair vurgusunda kendini gösterse de geri planda kalıyor. Böylesi bir sorgulamanın eğitim alanının muhafazakâr ve neo-liberal dönüşümü konu edilirken biraz ilgisiz kaldığı düşünülebilir. Fakat eğitim alanındaki kamu harcamalarının kısılmasının ilk sonuçlarından birinin kızların okullulaşmasının gözden çıkarılması olması, modern bilginin kurulmasında kadının dışlanmasıyla ilişkiliymiş gibi görünüyor.

Sayılan'ın da söylediği gibi eğitimde cinsiyetçilik; eğitime erişimdeki cinsiyet ve sınıf eşitsizliklerinin, eğitimin içeriğinin ve kazandırılan becerilerin cinsiyetlere göre ayrıştırılmasının, cinsler için açık ve gizli müfredat yoluyla farklı öznellikler tasarlanmasının, kadın ve erkekler için tanımlanan farklı öğrenme hedeflerinin, gizli müfredatın önemli bir kısmını oluşturan okuldaki cinsiyetçi yapılanmanın, öğrencilere yönelik tutumların ve bilgi süreçlerinin yapılandırılmasının incelenmesiyle ortaya çıkarılabilir. Gizli müfredat okullardaki idari kadrolarda erkeklerin yoğunlaşması gibi doğrudan eğitim müfredatına dâhil edilmeyen bilgiler tarafından oluşturulur. Eğitim içerikleri cinslerin farklı becerileri olduğu kabul edilerek tasarlanır. Öğrenme hedefleri ise cinsiyete göre ayrıştırılan bilgi alanlarında kadın ve erkek öğrenciler için ayrı ayrı tanımlanır. Müfredat oluşturulurken hangi bilgi türlerinin eğitim için değerli ve geçerli bulunduğu ve hangi bilgi türlerinin anlamlandırma süreçlerinin dışında bırakılarak sessizleştirildiği de feminizmin eğitim eleştirisinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Okul kültürünü şekillendiren bu derin cinsiyetçi yapıya karşı çıkıldığında ise feminizm karşıtı bir dirençle karşılaşılır.

Kitabın ikinci makalesinde Sayılan, yetişkin eğitiminin de tıpkı örgün eğitim gibi egemen kültürün yeniden üretimini sağlamaya dönük olduğunu belirtiyor. Sayılan eğitim sisteminde son dönemdeki iki önemli eğilimi tespit ediyor: Bunlardan ilki neo-liberal küreselleşmenin eğitim alanına etkisi diğeri ise toplumsal cinsiyet eşitliğini hedefleyen uluslararası gelişmeler. Yetişkin eğitimi kitaplarının içeriği ilk eğilimin ihtiyaçlarına cevap verirken, toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik uluslararası gelişmelerden etkilenmemişe benziyor. Yazar, okuma yazma kurslarına katılanların çoğunun kadın olmasının yetişkin eğitiminde kullanılan kitapların içeriğini belirlediğini söylüyor. Bu nedenle kitaplarda kullanılan görsellerde kadınlar daha fazla temsil edilse de bu temsiller genelde kadınların geleneksel rolleri çerçevesinde oluyor ve toplumsal cinsiyet

ilişkilerinde dönüştürücü bir etki yaratmıyor. Örneğin kitaplarda kadınlar genelde ev içi rollerle temsil ediliyor, kitaplarda kullanılan görsellerin çoğu kadınları ev içinde geleneksel roller çerçevesinde resmediyor. Kadınların ataerkil baskı ve ezilme deneyimleri, kişisel ve aile içi iletişimsel sorunlara indirgeniyor. Kadınlar kamusal alanda temsil edildiklerinde ise bu mutlaka yanlarında birisi varken veya alışveriş yapmak gibi bir işle uğraşırken oluyor. Erkekler genelde karar verici ve aktif rollerde gösterilirken kadınların denetlenen ve pasif rollerde temsil edilmesi kitapların ataerkil toplumsal cinsiyet ilişkilerini yeniden ürettiğini gösteriyor. Kitaplarda kadınlar için öngörülen dönüşüm ailesi ve yakın çevresi ile sınırlı kalıyor. Kadınlara meslek olarak neo-liberal sermaye ilişkilerinin bir parçası haline gelmelerini sağlarken, aile içerisindeki konumlarında bir değişikliğe yol açmayacak küçük girişimcilik öneriliyor.

Sayılan'ın kitabı muhafazakârlaşmanın, neo-liberalizmin, denetleyici ve cezalandırıcı yönü güçlü eğitim anlayışının hem örgün eğitime hem de yetişkin eğitime etkilerini, toplumsal cinsiyet ilişkilerine odaklanarak inceliyor. Kitapta tespit edilen temel eğilimlerin, farklı alanlardaki yansımalarını diğer kitaplarda da görmek mümkün.

Kalkınmada Kadın Emeği - Gülay Toksöz

Eğitimdeki cinsiyetçi politikalar ile iş piyasasının cinsiyetçi yapılanmasının sıkı ilişki içerisinde olduklarını Sayılan'ın tespitlerinde görüyoruz. Ataerki ve kapitalizm arasındaki uzlaşma kadınların eğitime katılımını etkilediği gibi istihdama katılımlarını da etkiliyor. *Kalkınmada Kadın Emeği*'nde Gülay Toksöz hem bu uzlaşmanın kadın emeğine hem de neo-liberalizmin toplumsal cinsiyet ilişkilerine etkilerini ayrıntısıyla inceliyor. Yazar, ataerki ve kapitalizm arasındaki ilişkiyi yürüttüğü tartışmanın ana eksenlerinden biri olarak alıyor. Toksöz kuram, düşünce ve politikalar arasındaki bağlantıları ortaya koyarken, farklı kalkınma söylemlerinin çeşitli proje ve uygulamalardaki yansımalarından örnekler veriyor. Kalkınma düşüncesinin gelişimini, feminist emek kuramındaki dönüşümleri ve bu ikisi arasındaki ilişkilere dair tartışmaları odağını kaybetmeden bir araya getiriyor.

Toksöz kalkınmayı insanların cinsiyet, ırk, sınıf, din farkı gözetmeksizin insan onuruna yaraşan bir yaşam sürdürebilmeleri için yapılan çalışmalar olarak tanımlıyor. Yazarın egemen kalkınma anlayışlarını eleştirirken kalkınma fikrini bir kenara atmayıp daha eşitlikçi ve farklılıkları gözetken kalkınma anlayışlarına bağlı kalması önemli görünüyor.

Toksöz kitabı, kalkınma süreçlerinde kadınların görünmez kılınan emeğini açığa çıkarmak isteğiyle yazdığını söylüyor. Yazara göre feminist perspektifle

geliştirilecek alternatif bir kalkınma anlayışı; kadınların özgürleşmeleri, yaşadıkları eşitsizliklerin ve baskıların giderilerek kalkınmanın aktif birer öznesi haline gelmeleri ve ulusal ve uluslararası düzeylerde daha adaletli bir sosyal ve ekonomik düzen için her türlü eşitsizliğe karşı çıkılması hedefleriyle tanımlanır. Böylesi bir kalkınma anlayışı için ataerki ve kapitalizmin ittifakı hedef alınmalı, kalkınma ile özgürleşme arasında bağ kurulmalıdır.

Yazar kitabın birinci bölümünde kalkınma düşüncesinin gelişimini; modernizasyon paradigmasını, bağımlılık teorisini, Dünya Sistemi teorisini ve alternatif kalkınma anlayışını inceleyerek izliyor. Bu izlek içerisinde hem farklı kalkınma teorilerinin ve stratejilerinin somut etkilerini ve bu etkilere cevaben gelişen eleştirilerin kendi stratejilerini, hem de bunların küçük ve büyük ölçekteki dönüşümlerle etkileşimini ortaya koyuyor. Muhalif bir noktadan hareket eden alternatif kalkınma düşüncesinin ulusal hükümetler ve ulus ötesi kurumların program ve projelerine içerilmesi sürecine dair çözümler, toplumsal cinsiyetin bu tip projelerde anaakımlaşmasına eleştirel bir gözle bakmayı sağlıyor. Bu çerçevede özellikle üçüncü dünyayı kurgulayan hegemonik kalkınma bilgisini sorgulayan postkolonyal feminist eleştirinin önemli bir kapı araladığını düşünüyorum. Toksöz ise postkolonyal ve postyapısalcı eleştirileri dikkate alarak ötekileştirilenleri içerirken, normatif ve politik olarak ilerici özünü kaybetmeyen bir kalkınma bilgisinin yeniden inşa edilmesi gerektiğini savunuyor.

Kalkınma düşüncesine kadınların dâhil edilmesi hikâyesi de kalkınma düşüncesinin evriminden bağımsız değil. Bu hikâyenin başlangıcında yer alan Kalkınmada Kadınlar (KK) yaklaşımı dönemin egemen kalkınma paradigması olan modernizasyon teorisine ilişkilidir ve daha çok liberal feministler tarafından sahiplenilmiştir. KK fırsat eşitliği yoluyla kadınların niteliksiz işlerde harcanan üretici gücünün verimli biçimde kullanılabilmesine vurgu yapmıştır. KK yaklaşımı kadınların kalkınmadan erkekler kadar faydalanmadıklarını açığa vursa da, bunu gidermek için kalkınma süreçlerindeki eşitsizlikleri gidermeyi değil kadınları bu süreçlere entegre etmeyi hedefler. Kalkınma ve Kadınlar (KvK) modernizasyon teorisine getirilen eleştirilerden etkilenirken, bu eleştirileri yapan bağımlılık teorisinin ve diğer Marksist analizlerin cinsiyet körlüğünü de eleştirir. KvK yaklaşımı, kadınları kalkınma süreçlerine entegre etmeye yönelik stratejilerin amacının Üçüncü Dünya'nın bağımlılığını sürdürmek olduğunu söyler. Bu yaklaşıma göre uluslararası sistemin daha hakkaniyetli olması halinde kadınların yaşadıkları eşitsizliklerde de bir düzelleme olacaktır. Toksöz'ün tespit ettiği gibi her iki yaklaşım da kadınların yalnızca üretici emeklerine yoğunlaşarak kadınların kalkınmada önemli rol oynayan ev içi emeklerinin görünmez kılınmasına katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca bu yaklaşımlar sınıf, ırk ve toplumsal

cinsiyet ile kalkınma arasındaki karmaşık ilişkilerin kapsamlı bir analizi için yeterli çerçeveyi sunmazlar. Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma yaklaşımı ise toplumsal cinsiyet ilişkilerini sınıf, ırk, etnisite gibi diğer ilişkilerle birlikte incelerken daha bütünlüklü bir perspektif geliştirir.

Kalkınma düşüncesine kadınların dâhil edilmesi hikâyesi, kalkınma düşüncesinin gelişimi kadar feminizm içerisindeki emek tartışması ile de ilgilidir. Toksöz de bu nedenle kitabın sonraki bölümünü kadınların üretici ve yeniden üretici emeklerine dair tartışmalara ayırıyor. Yazar, feminist kuramcılarının emek tartışmaları bağlamında, kapitalizm ve ataerkiyi birbirinden bağımsız toplumsal sistemler olarak inceleyen Mitchell, Delphy gibi feministler ile ataerki ile kapitalizm arasındaki ilişkiye odaklanan Hartman ve Walby gibi feministlerin çözümlenmelerine yer veriyor. İkinci yaklaşımı benimseyen Toksöz, kitapta Hartman'ın kapitalizm ve ataerki arasındaki uzlaşya dair tartışmalarından ve Walby'nin özel ve kamusal ataerki kavramsallaştırmasından faydalanıyor. Walby, kadınların aile içerisindeki ikincil konumlarının işgücü piyasasındaki dezavantajlı konumlarına neden olduğuna dair yaygın iddiayı tersine çevirir ve sendikaların, işverenlerin ve devletin ücretli işlerdeki toplumsal cinsiyet yapısını belirleyerek kadınların hane içindeki bağımlı konumlarına neden olduklarını söyler. Walby'nin yaptığı özel ve kamusal ataerki ayırımına göre özel ataerki aile içindeki erkeklerin kadın üzerinde kurdukları hakimiyetten elde ettikleri çıkarlara ve kadınların kamusal alandan dışlanmasına dayanırken, kamusal ataerkide kadınlar hiçbir alandan formel olarak dışlanmasa da dezavantajlı konumları devam eder. Toksöz ülkelerin kapitalist sisteme eklenme biçimlerine ve düzeylerine göre ataerki ilişkilerdeki ve kadınların kamusal alana katılımlarındaki farklılıkları analiz ederken, bu ayrıştırmayı kullanıyor.

Kitabın oldukça kapsamlı dördüncü bölümünde yazar ataerki ve kapitalizm arasındaki çatışma ve uzlaşıları farklı ülkeler bağlamında inceliyor. Ataerki ve kapitalizm arasındaki ilişki, kalkınma stratejilerinin farklı ülkelerde kadın emeği ve toplumsal cinsiyet ilişkileri açısından yarattığı sonuçları da etkiler. Örneğin ithal ikameci kalkınma stratejisinde ihtiyaç duyulan emek genelde erkeklerden temin edildiği için ataerki ve kapitalizm arasında büyük bir uzlaşmazlık ortaya çıkmaz. İhracata yönelik sanayileşme stratejisini izleyen ülkelerde tekstil, konfeksiyon gibi emek yoğun ürünlerin ihracatına ağırlık verildiğinde, istihdam maliyetlerini düşürmek için kadın istihdamı artırılır. Bu stratejide ataerki ve kapitalizm arasındaki uzlaşya; ev eksenli, güvencesiz ve esnek çalışma biçimlerinin desteklenmesi, evli veya gebe kadınların işten çıkarılmasına izin verilmesi yoluyla kadınların pazarlık güçlerinin devlet tarafından azaltılması sonucu sağlanır. Yazarın çözümlenmeleri, ücretli çalışma kadınlara çeşitli açılardan bağımsızlık

getirse de, kadın istihdamındaki artışın genelde güvencesiz ve esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşması anlamına geldiğini gösteriyor.

Toksöz bu çerçevede farklı bölgeler ve farklı sektörlerde kadın emeğini inceliyor. Bu inceleme izlenen farklı kalkınma stratejilerinin, bir bölgedeki toplumsal cinsiyet rejimiyle, toprak mülkiyeti yapısıyla, bölgenin küresel işbölümündeki konumuyla ve sanayileşme seviyesiyle etkileşim içerisinde kadın emeğini biçimlendirdiğini gösteriyor. Kalkınma sürecinde kadınların güçlenmesi, kadınların eğitim ve istihdama katılma kararlarını kendilerinin verip vermemelerine, gelir üzerindeki denetimlerine, istihdam koşullarına, örgütlenme ve kolektif eylemlilik güçlerine bağlıdır. Kadınların kendi güçlenme süreçlerinin çalışma ile olan ilişkisinde ise ücretli işin evde olup olmaması, ev işlerinin ne kadarının kadınların sorumluluğunda olduğu, formel veya enformel sektörde çalışıp çalışmadıkları, kazandıkları ücretin yüksekliği, ücret ve çalışma koşulları üzerindeki denetimleri etkilidir. Kalkınma sürecinde hane içinde kadının emeği ve bedeni üzerindeki erkek denetimiyle tanımlanan özel ataerki zayıflasa da devlet, piyasa ve kültürel pratiklerle şekillenen kamusal ataerki yoluyla kadınların tabi konumlarını pekiştirebilir. Özel ataerkinin güçlü olduğu ülkelerde ise kadınların istihdama katılımları hane içindeki erkek egemen güç ilişkilerini bozmayacak düzeyde kalır.

Farklı bölgeler ve farklı emek biçimlerinin incelendiği bölümün sonunda, küreselleşmenin kadın emeği üzerindeki etkileri irdeleniyor. Tarım ve hizmet sektöründeki dönüşümleri ele aldığı bu kısımda yazar özellikle küreselleşme bağlamında göç üzerinde duruyor. Küreselleşen kapitalizm yalnızca ulusal sınırlar içerisinde kadınların emeğinin esnek ve güvencesiz hale gelmesine neden olmuyor; göç yoluyla kadınlar küresel ekonomiye özellikle bakım emeği ve seks işçiliği yoluyla eklenirler. Neo-liberalleşmenin etkisiyle bakım hizmetlerinin ortadan kalkması, aile bağlarının zayıflaması, kadınların işgücüne katılımı bakım açığı sorununa yol açmaktadır. Bu açık, başka ülkelerdeki yüksek eğitimli orta sınıf kadınların kendi ailelerini arkada bırakarak göç etmelerine neden oluyor.

Kitabın son bölümünde Türkiye'nin kalkınma sürecinde kadın emeğinin dönüşümü ele alınıyor. Ataerki yapılar, uygulamalar ve kurumlar her ülkede kalkınma süreçlerinden farklı biçimlerde etkilenirler; her ikisi de oldukça esnek sistemler olan ataerki ve kapitalizm arasındaki ilişkide kapitalizm hane içi ataerki ilişkileri sarsabilir, çözebilir veya ataerki taleplere tabi kalır ve kadınların işgücü piyasasından dışlanması konusunda bir uzlaşmaya varılır. Türkiye'deki süreç tam da bu ikincisi gibi olmuştur. Özel ataerki kadınların istihdam kararlarını

verememelerine neden olmuş ve hem kadınların hem de ailelerinin istihdam tercihlerini şekillendirmiştir. Kamusal ataerki ise işgücü piyasasındaki toplumsal cinsiyete dayalı yapılanmayı sağlamıştır. Örneğin kadın ve erkeklerin bir arada çalıştığı ortamların aile ve toplum tarafından hoş karşılanmaması ve hem kadınların hem de ailelerinin istihdam tercihlerinin bu doğrultuda şekillenmesi, işgücü piyasasındaki cinsiyetçi yapıyı da şekillendirmektedir. Fakat bu tek yönlü bir belirlenim değildir, bu cinsiyetçi yapılanma da hane içi iktidar ilişkilerini pekiştirir ve güçlendirir. İşgücü piyasasındaki cinsiyetçi yapılanma kadınların düşük ücretlerle güvencesiz çalışmasına, işyerlerinde taciz ve istismar gibi sorunlarla karşılaşmalarına, ücretsiz bakım hizmetlerinin eksikliği nedeniyle ev içindeki karşılıksız emeklerinin üzerine işyerindeki çalışmanın eklenmesine, sendikalardaki cinsiyetçi yapılanma nedeniyle kolektif eylemlilik süreçlerine girememelerine, meslek içi eğitimlerden ve yükselme olanaklarından yararlanamamalarına neden olmaktadır. Sonuç olarak kapitalizm ve ataerki, ataerki aile yapısının muhafazasında uzlaşmıştır.

Kadınların işgücü arzının düşük olmasında eğitim düzeylerinin düşük kalması da rol oynamaktadır. Fevziye Sayılan'ın ele aldığı; okullarda cinsiyetçilik, eğitime erişimdeki cinsiyet ve sınıf eşitsizlikleri, eğitim içeriğinin cinsiyetlere göre ayrıştırılması gibi sorunlar, işgücü piyasasının cinsiyetçi yapısını güçlendirmektedir, özellikle teknik bilgi ve uzmanlık gerektiren sektörlerde kadın istihdamı düşük kalmaktadır.

Türkiye'de devletin kadın istihdamını artırmak için genel söylemler dışında somut politikalar geliştirmediğini tespit eden Toksöz, kadın istihdamını artırmaya yönelik söylemin altının daha çok esnek çalışma ve kadın girişimciliğini teşvik eden projelerle doldurulduğunu söylüyor. Gerçekten de Türkiye'de kadınların tam zamanlı güvenceli işlerde erkeklerle eşit koşullarda çalışmalarını destekleyen politikalar benimsenmemektedir. Kamusal ataerki kadınların hane içi sorumluluklarını bırakmadan esnek çalışmalarını desteklerken kadınların hane içindeki karşılıksız emeklerini sürdürmeye yönelik sosyal politikalar benimsemektedir. Bu politikalar kadınları kalkınmanın aktif katılımcıları olarak değil pasif alıcıları olarak gören bir yaklaşımın yansımalarıdır.

Cinsellik, Şiddet ve Hukuk: Feminist Yazılar - Alev Özkazanç

Alev Özkazanç'ın *Cinsellik, Şiddet ve Hukuk* kitabı, Sayılan'ın ve Toksöz'ün kitapları gibi feminizmin güncel tartışmalarını aktarırken, cinsellik, şiddet ve hukuk çerçevesindeki güncel olaylara alışılmadık açılardan yaklaşıyor. İncelemeye konu olan diğer kitaplara kıyasla feminizmin iç çelişkilerinin daha fazla eğiliyor ve bu kurucu çelişkilerin sunduğu siyaset yapma olanaklarının işaretlerini veriyor. Kitaptaki yazıların ilk yayımlanma tarihleri dikkate alındığında

yazarın düşüncesinin gelişimi takip edilebiliyor, özellikle kitabın en yakın tarihli ilk makalelerinde Judith Butler'ın etkisi görülüyor.

Kitabın ilk yazısı olan "Psikanaliz, Feminizm ve Şiddet", feminizmi hem beslemiş hem de onunla hep bir gerilim içerisinde olmuş olan psikanalizin şiddetle ilişkisini, feminist literatürle diyalog içerisinde ele alıyor. Bu makalenin üzerinde diğerlerine kıyasla daha fazla duracağım çünkü bu makaledeki çözümler, diğer yazılardaki tartışmalara hâkim olmak için gerekli kuramsal çerçeveyi çiziyor. İçinde bulunduğumuz dönemde eril şiddetin kendini tekrar eden biçimlerde sorunsallaştırılmasına karşı Özkazanç'ın sorduğu soruların yeni ve dönüştürücü düşünüş biçimlerinin önünü açtığını düşünüyorum.

Özkazanç'ın bu yazıdaki temel sorusu psikanalizden faydalanarak eril şiddeti nasıl sorunsallaştırabileceğimiz. Yazar bunu yaparken üç temel eksen belirliyor: Psikanalizin (cinsiyetlendirilen) öznenin kuruluş süreçlerinde temel bir rol oynayan şiddetle ilişkisi, özneleşme süreçleriyle ataerkinin ilişkisi ve kadına yönelik eril şiddetin psikanaliz içerisinde nasıl tarihselleştirilebileceği meselesi.

Özkazanç psikanaliz içerisinde yürütülen şiddet tartışmalarında ortak noktanın şiddete biçilen kurucu, yaygın, kontrol edilemez ve kaçınılmaz rol olduğunu söylüyor. Yasa kendini kurucu bir konuma yerleştirirken, kendisinden öncesini karmaşayla, kontrolsüz bir şiddet ortamı olarak tanımlar. Böylece kendi düzenleyiciliğini meşrulaştırabilir. Bu meşrulaştırma temel bir gerilime neden olur. Özkazanç'ın yasanın, şiddeti mi yoksa barış ve düzeni mi temsil ettiğine yönelik sorusu bu gerilimi somutlaştırıyor. Yazar sorunun cevabını Lacancı Yasa anlayışına meydan okuyan Butlercı bir çerçeve içerisinde verir. Bu çerçevede Yasa kendisini sunduğu kadar belirleyici değildir; istemsiz olarak ve sürekli kendi altüst oluşunun imkânlarını üretir. Şiddet ise Yasa'nın öncesinde değil kendi işleyişinde aranmalıdır. Yasa bazı yaşamları idrak edilemez kılarak her türlü şiddete açık hale getirir.

Butlercı yaklaşım, tüm varlıklar için şiddetin zorunlu ve kaçınılmaz olduğu önermesine karşı çıkar. Normların kökeninde şiddet olsa bile, pek çok ataerkil normun şiddete indirgenemeyecek bir failliği üretecek biçimde tekrarı mümkündür. Normatif düzenleme hiçbir zaman mutlak güce sahip değildir ve performans her zaman inkâr edilen, çoğunlukla trajik bir başarısızlık içerir. Şiddet tehdidinin güncelliğini ve yakıcılığını koruyan ise bu başarısızlıktır. Bu tespitin kitabın geri kalanında yürütülen tartışmaları anlamak için çok önemli olduğunu düşünüyorum. Özkazanç'ın nispeten üzerinde az durduğu bir tartışma ise sonraki sorusu ile ilgili: Bu trajik başarısızlık neden sistematik olarak erkeklerin kadınlara şiddet uygulamasına neden olur? Özkazanç'a göre bu sorunun cevabı

erkekliğin daha fazla performans gerektirmesinde olsa da, yazıda ve kitabın geri kalanında erkeklik ve performans çerçevesinde bir tartışma yürütmüyor. Erkekliğe dair daha ayrıntılı çözümlenmelere Serpil Sancar'ın çalışmasını incelerken döneceğim.

Ontolojik bir şiddet açıklamasının gereksiz ve yetersiz kaldığı ve şiddet analizi için somut durumların ve bağlamların analizinin gerekli olduğu düşüncesi, kitabın geri kalanındaki tartışmaları anlamak açısından önemli. Güncel şiddet tartışmalarında kendiliğindenliği sorgulanmadan atıf yapılan ataerkil şiddetin de tarihselleştirilmeye ihtiyacı vardır. Bu bağlamda Özkazanç, Žižek ve Kristeva'nın güncelleril şiddetin nedeninin ataerkil otorite değil, onun güçsüzleşmesiyle ortaya çıkan denetimsiz şiddet ve kötülük olduğuna dair tahlillerine değinir. Yazarın da tespit ettiği gibi bu tahliller Lacancı bir Yasa düşüncesini yansıtmaktadır. Yasa'yı somutlaştıran paternal otoritenin sarsılması ilksel, sapkın ve düzenlenmemiş vahşetin ortaya çıkmasına neden olur. Butlercı çizgiyi takip eden Özkazanç böylesi bir Yasa anlayışına karşı çıksa da, günümüzde yaşanan eril şiddetin, paternal otoritenin giderek daha fazla tehdit altında olmasından kaynaklandığı iddiasının üzerinde durmaya değer olduğunu söylüyor.

Özkazanç eril şiddetin giderek artmasını ataerkinin krizinin yarattığı bir sonuç olarak görüyor ve cinsler arası savaşı düzenleyen kurumların gücü zayıfladıkça şiddetin çok daha çıplak biçimde ortaya çıktığını söylüyor. Ataerkinin ve erkekliğin krizi ile şiddet arasındaki ilişkiye Sancar'ın kitabını incelerken döneceğim fakat böylesi bir şiddet tartışmasının, normların gerçekten de savaşı mı düzenlediği, yoksa şiddetin normların tekrarı sırasında ortaya çıkan bir sapma mı olduğu sorusunu sordurduğunu düşünüyorum. Yazının sonunda Özkazanç şiddeti dışsal ve değişmez bir olgu olarak değil de içinde bulunduğumuz toplumsallığın bir parçası olarak gören radikal bir düşünceye ihtiyacımız olduğunu söylüyor. Böylesi bir radikal düşünüşün cinsler arasında giderek kızışan savaşın bir tarafı olmaktan öteye geçebilecek, herkes adına adalet, özgürlük ve eşitlik talep eden bir hareket haline gelebilecek bir feminizm için gerekli olduğunu söylüyor.

Kitabın ilk yazısında çizilen bu çerçeve, şiddeti tartışırken mağdur/fail karşıtlığının ötesine geçmek ve şiddetle mücadelede cezai yöntemlerle sınırlı kalmayarak farklı mücadele stratejileri geliştirmek için önemli. Şiddetle mücadelede baskın olan tersi söylemin, feminizmin karşı çıktığı normların yeniden üretilmesine katkıda bulunduğu tespitini, kitabın izleyen makaleleri yapıyor. "Cinsel Tacizle Suçlanan Feminist: Jane Gallop" Özkazanç'ın çevirisini yaptığı Gallop'un *Cinsel Tacizle Suçlanan Feminist* isimli kitabının derinlikli bir okumasını yapıyor. Bu okuma yoluyla nasıl olup da feminizm ve cinsel taciz ikilisinin bir araya gelebildiğini, feminizmin içinden geliştirilen bir eleştiri yoluyla gösteriyor.

Makalede feminizmin taciz anlayışındaki dönüşümün, cinsel tacizi bir ayrımcılık suçundan çok bir cinsellik suçu haline getirdiğini görüyoruz.

Özkazanç, Gallop'un kitabında işaret ettiği temel sorunun 1990'larla birlikte feminizmin devrimciliğini yitirmesi ve giderek daha fazla muhafazakâr ve bürokratik gündemlerle eklemlenmesi olduğunu söylüyor. Rızaya dayalı ilişkilerde taraflardan bir tanesinin – öğrenci, kadın vs. – kategorik olarak rıza gösteremeyeceği kabul edildiğinde, bu tarafın arzu duymayan, fail olamayacak, yalnız arzulanabilecek bir nesne olma konumu pekiştirilir. Özkazanç'ın da işaret ettiği gibi şiddetin böylesi bir mağdur/fail karşıtlığı üzerinden düşünülmesinin kökeninde, iktidarın özneye dışsal bir şey olarak kavramsallaştırılması yatmaktadır. Yazar bu noktada yine Butler'ın çözümlerinden faydalanarak normların ancak öznelerin onları tekrarlaması yoluyla işlediklerini ve failliğin de bu tekrarlar içerisinde aranması gerektiğini söylüyor. Cinsel şiddeti ve şiddeti fail/mağdur ikiliği içerisinde değerlendirmek, tekrar yoluyla ortaya çıkan altüst edici pratikleri yok saymaya ya da tahakkümün hanesine yazmaya neden olmaktadır.

Yazar, bürokratik ve muhafazakâr gündemlerle eklemlenen böylesi bir anlayışı eleştirirken, radikal bireycilik perspektifine kaymamamız gerektiği yönünde de bizi uyarıyor. Bu uyarı özellikle "Assange Olayı ve Hukukçu Feminizmin Eleştirisi" yazısında belirginleşiyor. Özkazanç'a göre Wikileaks'in kurucusu Julian Assange'ın İsveç'te iki kadına cinsel saldırı ve tecavüz suçlamasıyla tutuklanmasının ardından gelişen tartışmalar feminizmin muhafazakâr ve bürokratik gündemlerle eklemlenmesine ve devlet iktidarıyla ilişkisine dair önemli bir tartışma alanı açmaktadır. Bu tartışmalarda öne çıkan şey, tıpkı Gallop yazısında olduğu gibi tecavüzün – ve tacizin – tanımının ölçüsüzce genişlemesidir. Özellikle tecavüzün tanımının genişlemesi her türlü kadın-erkek ilişkisinin tecavüz olarak algılanmasına ve kadınların kendilerini sürekli mağdur konumunda görmelerine neden olur. Bu genişlemenin sonucunda rıza giderek daha fazla muğlaklaşan, hangi noktada gösterildiği belirsizleşen ve iktidar ilişkilerinden bağımsız bir kavram haline gelir. Mağdur öylesine mağdurlaştırılır ki, 'evet' asla gerçek anlamda bir evet olamaz. Tersine bir noktadan hareket eden, zora ve direnmenin gerekliliğine dayanan bir tecavüz kavramsallaştırmasında da mağdurun 'hayır'ı asla gerçek bir hayır değildir. Bu iki karşıt konumun kesiştikleri nokta, mağdur konumundakine asla gerçek bir faillik atfetmiyor oluşlarıdır. Ne gerçek bir hayır'a ne de gerçek bir evet'e mukteldir; failliği her zaman egemen olanının yorumuna ihtiyaç duyar. Ayrıca rızanın tanımının belirsizleşmesi, ceza hukuku açısından daha fazla müdahale edilebilir, hakların keyfi sınırlanmasına mahal veren bir alan oluşturmaktadır.

Şiddeti bu çerçevede ele alan bir feminizm devletin cezalandırıcı ve denetimci tutumuyla kolayca eklemlenebiliyor ve yeni ceza adalet sistemi ile ırk, sınıf ve cinsiyet arasındaki karmaşık ilişkileri çözümlenmede yetersiz kalıyor. Kendini, kadınların mağduriyetlerine yaslanan 'hukukçu feminizm'in karşısında konumlandırarak radikal bireyci 'güç feminizmi' ise haz arayışını feminizmin merkezine yerleştirerek fail/mağdur ikiliğinin kendisini sorgulamadan bırakıyor. Özkazanç'ın da belirttiği gibi, 1970'ler feminizminde bir arada yer alan cinsel sömürüye karşı militan mücadele ile kişisel güçlenme süreçleri, bugün bu iki eğilim arasında paylaşılmış ve karşıt kutuplara yerleştirilmiş gibi görünüyor. Bu durum, kadınların şiddet ve cinsellik deneyimlerini bütünlüklü biçimde ele almayı zorlaştırıyor. Bu eğilimlerin feminizmin iç dinamikleri dışında yeni bir tür bürokratik-yönetimsel zihniyete dayanan muhafazakârlık ve neo-liberal ekonomik süreçlerin bir parçası olan bireyci, haz odaklı yaşam kültürü tarafından belirlendiği tespiti çok yerinde. Hukukçu feminizm günümüz dünyasının gerilimli fakat uyumlu bu iki eğiliminden ilki tarafından içerilirken, güç feminizmi ikincisine yaslanıyor. Sonuç olarak her ikisi de feminizmin devrimci yanını güçsüzleştiriyor.

Şiddet tartışmasında ceza talebinin, cezalandırıcı devlet aygıtını güçlendirdiği ve feminizmin devrimci yanını güçsüzleştirdiği düşüncesinin öne çıkarılması, Türkiye gibi toplumsal cinsiyete dayalı şiddete, taciz ve tecavüze yönelik cezasızlığın yaygın olduğu bir ülkede anlamsız görünebilir. Oysa yazarın Türkiye'deki güncel olaylara dair tartışmalarında da şiddete ve bu şiddete yönelik cezasızlığa neden olan toplumsal dinamiklerin daha dikkatli bir incelemenin konusu yapılması gerektiğini görüyoruz.

"Hüseyin Üzmez Olayı" başlıklı yazıda kitabın ilk üç yazısında belirleyici olan kuramsal yaklaşım doğrudan kullanılsa da, cinsel şiddeti verili terimler dışında inceliyor olması yazıyı, kitabın bütününde etkili olan düşünsel çerçeveye uyumlu kılıyor. Yazar öncelikle laik/İslamcı kutuplaşması çerçevesinde tartışmaya açılan olayda İslamcı ideolojinin sanıldığı gibi bir rol oynamadığını tespit ediyor. İslami çevrelerde HÜ'nün fiili dini açıdan meşrulaştırılmamış, cinsel özgürlük ve eşcinsellik gibi sapkın ilan edilen eylemlerle ilişkilendirilmiştir. Yazara göre olay HÜ'nün İslami kişiliğiyle değil, HÜ'nün cinsel saldırılarına maruz kalan BÇ'nin ailesi ve HÜ arasındaki dinsel öğelerle eklemlenen, sınıfsal tahakküm ilişkisi çerçevesinde incelenmelidir. HÜ'nün BÇ'yi istismarında hukukun araya girememesinin nedeni bu ilişkidir. Yazar bu ilişkinin sürekliliğini, Adli Tıp Kurumu'nun verdiği "ruh sağlığı bozulmamıştır" raporunu açıklamak için kullanıyor. Buna göre BÇ'nin istismara dayalı bir ortamda büyümüş olması, istismar ilişkisini normal toplumsallık ilişkisi olarak deneyimlemesine ve dava konusu olan olayı özellikle travmatik bir olay olarak deneyimlememesine neden olmuştur. Dolayısıyla ruh ve beden sağlığı "normal" ölçülerde etkilenmiştir.

Özkazanç'ın da söylediği gibi bu normal etkilenme aslında kurucu bir etkilenmedir ve hiçbir rapor bu denli ağır bir ruhsal ve bedensel yaralanmayı belgeleyemez.

Yazının dikkat çektiği başka bir nokta ise hukuki aygıtın HÜ'de herhangi bir cezalandırma korkusu yaratmıyor olmasıdır. Bunun nedeni ise toplumsal normların ve hukuki düzenlemelerin işleyişinin bazı hayatlarla -kadınların, LGBT bireylerin, çocukların hayatlarıyla- ilgilenmiyor olması, onları her türlü şiddete açık hale getirmesidir. "Seks, Yalanlar ve Kasetler" yazısında tespit edildiği gibi bir yandan bu hayatlar değersizleşirken, diğer yandan cinsel yaşam İslami muhafazakâr söylemlerle gündeme taşınıyor, incinebilirliği artırılan hayatlardan esirgenen hukuki müdahalenin nesnesi haline geliyor. Böylesi bir muhafazakârlık cinsel pratikleri suç kavramları çerçevesinde tartışarak, denetim nesnesi haline getiriyor. Bu günlerde kamuoyunu meşgul eden kızlı-erkekli öğrenci evleri tartışması, cinsel yaşama yapılan hukuki müdahalenin alanının genişletilmeye çalışıldığını gösteriyor. Hakkâri Üniversitesi'nde kadın öğrencilere karşı yaygın bir pratik haline gelen cinsel şiddet olaylarında kadın öğrencilerin bedenlerinin toplumsal normlar ve hukuk tarafından şiddete açık hale getirilmesi süreci, bu bedenlerin kendi rızalarıyla erkeklerle aynı evde yaşamasının hukuki düzenleme gerektiren bir pratik olduğunun hükümet tarafından dile getirilmesi ile pekişiyor. "Cinsel Taciz, Siyaset ve Taciz Siyaseti" başlıklı yazı, muhafazakâr-cinsiyetçi-eril bakış açısının rızaya dayalı cinsel yakınlaşmalar ve taciz arasında bir ayırım yapmamasının, kadınları ve erkekleri giderek toplumsal olarak birbirlerinden ayırtırmaya yöneltebileceği tespiti ile güncel bağlam açısından oldukça önemli bir noktaya işaret ediyor. Yazar, böylesi bir tehdide karşı feministlerin kadın-erkek toplumsallığını, rızaya dayalı her türlü ilişkiyi ve kadınların bu ilişkilerde daha fazla inisiyatif almalarını savunmalarının önemini vurguluyor.

Özkazanç'ın savunduğu yaklaşım tacizi yalnızca cezai terimlerle ele alarak çözmeye çalışmamakta, tacizin beslendiği cinsiyetçi kültürü tartışma, diyalog ve kolektif eylemlilik yoluyla dönüştürmeyi hedeflemektedir. Kendisiyle Ankara Üniversitesi Cinsel Taciz ve Saldırıya Karşı Politika Belgesi ile ilgili yapılan söyleşide, cezalandırıcı tonu yüksek olan düzenleyici metinlerin, feministler tarafından hazırlanmış olsa da, feminist olmayan biçimlerde kullanılmaya ve kolayca muhafazakâr söylemlerle eklemlemeye müsait olduklarının altını çiziyor. Özkazanç'a göre kadınlar için asıl güçlendirici olan yaptırım mekanizmaları değildir; bu mekanizmalar son çare olarak düşünülmeli ve kadınların ilişkilerinde güçlenmelerini, hayır diyebilmelerini, kendilerini net ifade edebilmelerini sağlayacak toplumsallıklar üzerinde durulmalıdır. Üniversitelerde karma sosyalleşmenin daha açık biçimde tartışılır hale gelmesi ise, yazarın önerdiği tartışma zemini ve toplumsallaşma için çok uygun görünüyor.

Erkeklik: İmkânsız İktidar Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler - Serpil Sancar

Serpil Sancar'ın kitabı; ele alınan diğer kitapların farklı alanlardaki tezahürlerine değindiği eril tahakkümü, erkeklik çalışmaları yazını içerisinde derinlemesine çözümlerken, tartışma yazarın Türkiye'de yürüttüğü saha çalışmasının verileriyle zenginleştiriliyor. Kitapta kuramsal tartışmalar çerçevesinde görüşmelerden ayrıntılı alıntılar yapılmış. Kitabın basım yılı olan 2009'dan sonra Türkiye'de de erkeklik daha fazla tartışmaya açıldı ve bu konudaki eserlerin sayısında artış oldu. Sancar'ın kitabı erkeklik çalışmaları yazını Türkiye'deki akademik tartışmalara bu kadar kapsamlı biçimde taşıyan ilk eserlerden biri olma özelliğini taşıyor. Bu durum, Batı'daki tartışmalar ile görüşmelerde kendini gösteren Türkiye'deki erkeklik biçimleri arasındaki farklılıkların çok fazla tartışmaya açılmamasını açıklıyor.

Yazar, Bourdieu'nün erkek tahakkümü ve *habitus* olarak toplumsal cinsiyet kavramlarını benimsiyor. Bourdieücü eğilim kitabın başından itibaren kullanılan kavramsal seti etkilese de, eril tahakküm ve *habitus* olarak toplumsal cinsiyet tartışması sekizinci bölümde yapılıyor. Bourdieu'ye göre toplumsal cinsiyet, farklı toplumsal alanlarda var olan temel bir *habitus*dur. Sancar toplumsal cinsiyeti bir *habitus* olarak incelemenin, cinsiyeti ya soyut yapısal konumlara ya da yalnızca kültürel alana ve söylemselliğe indirgemeye alternatif oluşturduğunu söylüyor. Ayrıca düşünömsellik ve yeniden gelenekselleştirme yoluyla toplumsal cinsiyet ilişkilerinin dönüşümü için yollar öneriyor. Her ne kadar bahsedilen iki literatürle ayrıntılı bir tartışmaya girmese de Sancar kuramsal tercihini bu yönde kullanmıyor ve mülakatları erkeklik *habitus*larının oluşumunu incelemek amacıyla yorumluyor.

Sancar kitabın ilk bölümünde erkeklik literatürünün gelişimini ve hegemonik erkeklik kavramı etrafında sürdürülen tartışmaları aktarıyor. Erkeklik tartışmalarına aşına olmayan okurlar için bu bölüm oldukça faydalı. Bu bölüm, eril tahakkümün işleyişini anlamının günümüz iktidar ilişkilerinin çözümlenmesinde kilit bir noktada durduğunu gösteriyor. Eril tahakkümü anlamak içinse, sınırları her zaman belirsiz ve değişken bir iktidar inşa stratejisi olan erkekliği, farklı erkeklik inşa stratejileri arasındaki ilişkileri incelemek gerekiyor.

1980'lerde, erkekliğin de tıpkı kadınlık gibi cinsiyetlendirilmiş toplumsal ilişkilerin bir ürünü olduğu kabul görmeye başlamıştır. Alanın öncü isimlerinden R. W. Connell hegemonik erkeklik kavramıyla, genç, kentli, beyaz, heteroseksüel, iş sahibi küçük bir grup erkeğin iktidarı nasıl elinde tuttuğunu ve geniş bir erkek kesiminin onayı ve suç ortaklığıyla bu iktidarı nasıl sürdürdüklerini anlamayı hedefler. Hegemonik erkeklik kavramı erkeklik çalışmaları içerisinde

çokça tartışılmıştır. Erkeklerin kendi aralarındaki iktidar mücadelelerine rağmen kadınlara karşı konumlarını korumak zorunda olmalarının, erkekliğin bütüncül bir kimlik olarak kavramsallaştırılmasına ve bir çeşit indirgemeciliğe yol açıp açmadığı sorgulanmıştır. Fakat hegemonik erkekliğin yeni tanımları, hegemonyanın karşıt öğeleri kendine eklemleme özelliği üzerinde durur ve hegemonik erkekliğin ikincil ve tabi erkekliklerin bazı öğelerini yanına çektiğini söyler.

Hegemonik erkeklik tartışmasıyla bağlantılı başka bir tartışma da erkeklik krizi ile ilgilidir. Özkazanç'ın kitabında kısaca değinilen bu tartışmada, erkeklik krizinden söz eden Susan Faludi gibi yazarlar, tam zamanlı iş sahibi olmak, aile geçindirmek gibi neo-liberal ekonomiyle uyumsuz egemen erkeklik değerlerinin zayıflamasıyla, eril şiddetin öne çıktığı yeni bir erkek dünyasının ortaya çıktığını söyler. İşsizliğin giderek artması sonucu tam zamanlı bir iş sahibi olmak erkekliği daha az tanımlar hale gelir ve farklı erkekliği inşa stratejileri devreye girer. Bu dönüşüm aynı zamanda iş ile hane arasındaki ilişkileri de dönüştürür ve aile reisliğine dayalı erkeklik inşa stratejileri tehdit edilir. Connell söz konusu olanın ani bir kriz değil, daha çok erkeklerin kapitalizm ve devlet üzerinde denetimlerini yeniden sağladıkları bir değişim süreci olduğunu söyler. İster bir kriz isterse iktidarın onarımı süreci olsun, bu süreç farklı sınıflardan erkekler için farklı sonuçlara yol açar. Sancar'ın yaptığı görüşmeler, özellikle ekonomik, kültürel ve sosyal sermayeleri düşük erkeklerin işsizlik ve yoksullaşma nedeniyle erkekliklerinin tehdit altında olduğunu ve bu tehdit karşısında iki egemen erkeklik değerinin, iş sahibi ve aile reisi olmanın, özlemini çektiklerini gösteriyor. İşsizliğin yarattığı demaskülanizasyon süreçlerinde özlemi çekilen fakat ulaşılamayan bu egemen erkeklik değerleri yiterken, 'sert erkeklik' değerleri öne çıkıyor.

Yalnızca sınıf ilişkileri değil ırk ilişkileri de egemen erkeklik değerlerinin tanımında rol oynuyor. Kitabın üçüncü bölümü Connell'in küresel cinsiyet rejimi kavramsallaştırmasına referansla sömürgeciliğin ve uluslararası ticaretin farklı erkeklik inşası stratejilerini nasıl etkilediğini ortaya koyuyor. Batılı beyaz erkek Doğu'nun vahşi erkeğini terbiye etme görevini üstlenirken Doğulu erkek kendini sahte ve yozlaşmış Batılı erkek karşısında konumlandırıyor. Sömürgeleştirilen erkeklerin erkekliklerini kaybetme tehlikesine karşı patriarkal ve cinsiyetçi yeni erkeklik pratikleri geliştirdiklerini görüyoruz.

Tüm bu süreçlerde yeni sağın muhafazakâr değerleri öne çıkıyor. Yabancı düşmanlığı, ırkçılık, homofobi, cemaat bağlarının güçlendirilmesi, ahlakın korunması ve asayişin sağlanmasına yönelik değerler bunlar arasında sayılabilir. Devletin denetleyici ve cezalandırıcı yüzü özellikle işçi sınıfından erkekleri

hedef olsa da, bu gruplar disiplin, asayiş gibi kavramları reddetmeden kendi iktidar alanlarında düzeni sağlamak için cemaat bağlarını kullanıyorlar. Özellikle genç erkekler arasında yaygın olan bu tip erkeklik inşa stratejileri delikanlılık söyleminde açığa çıkıyor. Söyleşilerde de görüldüğü üzere bu erkekler egemen erkeklik tarzlarından öğeleri eklemeyerek kendi erkeklik değerlerini kuruyorlar. Tüm bunlar erkek üstünlüğünün artık tartışmasız ve doğal bir olgu olmadığını gösteriyor, erkekler üstünlüklerini korumak için yeni stratejiler geliştirmek zorunda kalıyorlar.

Erkeklığı tehdit eden tek şey işsizlik ve yoksullaşma değil. Sancar'ın yaptığı görüşmeler, kadınların çalışmaları, kara verici pozisyonlarda olmaları, erkeklere cevap vermeleri gibi geleneksel ataerkil rollerin dışındaki cinsiyet performanslarının, erkeklığı bozucu şeyler olarak işaret edildiğini gösteriyor. Burada söz edilenin genel bir erkeklik krizi olup olmadığı net olmasa da, ataerkil erkeklığın krize girdiği açıkça görünüyor. Bu bağlamda aile içerisinde babaların konumu önemli görünüyor. Kitabın beşinci bölümü babalığı ve kuşaktan kuşağa erkeklığın nasıl aktarıldığını inceliyor. Modernleşme süreci erkeklerin otoritelerini babalarından değil modern piyasa ilişkilerinden aldıkları bir süreçte işaret ediyor. Sancar'ın çalışmasında erkeklik değerlerinin kuşaktan kuşağa aktarımının kırılan bir süreç olduğu ve babanın eksikliğinin erkeklerin erkeklik krizi ile yüz yüze kalmalarına neden olduğu görülüyor.

Kitabın altıncı bölümü ise militarizm ve erkeklığe ayrılmış. Yazarın da belirttiği gibi modern savaşlar ve zorunlu askerlik hizmetine dayanan ulus devlet orduları baştan aşağı cinsiyetçi pratiklerle şekillenmiştir. Militarizm yoluyla erkeklığın mikro kültürel pratikleriyle makro yapılar arasındaki eklememesi sağlanır ve askerlik yoluyla erkekler yalnızca erkeklığı değil ayrıca devletle ve otoriteyle ilişkilenebilir. Bu bağlamda askerlik bir hegemonik erkeklik okuluna dönüşür.

Kitabın yedinci bölümü cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kuramlarına ve görüşülen erkekler arasında toplumsal cinsiyetin nasıl yorumlandığının incelenmesine ayrılmış. Görüşmelerden toplumsal cinsiyet farkındalığı olan erkekler dışındakilerin çoğunun, cinsiyet farkını biyolojik temellere dayandırıyor olduğu anlaşılıyor. Böylece eşitsizlikler biyoloji ve/veya yaradılışa referansla doğallaştırılıyor. Sancar'ın kavramsal setinde önemli bir kavram olan *habitus* bu doğallaştırma sürecinde kilit rol oynuyor. Yazarın üzerinde durduğu erkeklik habituslarından biri olan cinsellik alanında, biyolojik olana gönderme yaparak erkek merkezli cinsellik doğallaştırılıyor. Görüşmeciler için erkeklerin cinselliği doğal olarak dizginlenemezdir, bu nedenle cinsel ahlak kurallarına uyulmaması erkekler için hoş görülebilirken kadınlar için affedilmezdir. Tıpkı cinsellik gibi

eril şiddet de görüşmeciler tarafından erkekliğin dizginlenemez doğasının bir sonucu olarak değerlendiriliyor.

Eril şiddet konusundaki tartışmalarda, neo-liberal kapitalizmin eril şiddetin yeni bağlamlarını oluşturduğunu görüyoruz. Erkeklik krizine ilişkin çözümler de bu bağlamda anlam kazanmaktadır. Erkeklik krizi tahlilinin karşısında yer alanlar ise bu tip açıklamaların, alt sınıflara ve Batılı olmayan erkeklere yönelik ötekileştirme stratejisinin bir parçası olduğunu söylüyor. Örneğin Connell'a göre, eril şiddetin maddi temelleri vardır ve ataerkinin alt sınıf erkeklere sunduğu şiddet kullanma ayrıcalığının nimetleri, sınıfsal eşitsizlikler boyunca paylaşılır. Sancar, fiziksel şiddetin eril iktidarın değil iktidarı kaybetme korkusunun göstergesi olduğu fikrine katılsa da, şiddeti sadece fiziksel şiddet olarak kavramanın eksik bir yoruma neden olacağını söyler. Erkeklik krizi tartışmalarında orta ve üst sınıf erkeklerin kullandıkları sembolik ve ekonomik şiddet görmezden gelinir.

Sancar'ın çalışması, sınıfsal ve kentsel dışlanma sonucunda şiddetin özellikle genç erkeklerin hayatında sıradan ve kaçınılmaz bir öge haline geldiğini gösteriyor. Eril şiddet yalnızca erkeklerin kadınlarla ilişkilerini belirlemiyor; erkekler arası hiyerarşiyi yapılandırıyor ve diğer tüm sosyal ilişkilerini belirliyor. Eril şiddetin normalleşmesinde ve meşrulaşmasında en önemli rolü ise cinsel ahlak ve kadın bedeninin denetimi oynuyor. Aile içi şiddetin de işçi sınıfı ve kentin çeperine itilmiş erkekler arasında daha fazla meşru görüldüğü Sancar'ın aktardığı görüşmelerden anlaşılıyor. Bu erkekler, geçimlerini sağlama karşılığında aile mensuplarının itaatini talep ediyor. Bu talebin ve talep yerine getirilmediğinde ortaya çıkan şiddetin geleneksel ataerkil ailedeki şiddetten nasıl farklılaştığına dair daha fazla çözümlenmeye ihtiyaç var. Görüşmelerdeki şiddet anlatıları, eril şiddetin çeşitli biçimlerinin farklı bağlamlarda ortaya çıkışının, bu farklılıkları gözeterek daha ayrıntılı biçimde çözümlenmesine ihtiyaç olduğunu gösteriyor. Örneğin şiddetin homososyal erkek topluluklarında kazandığı anlam ve işlev ile aile içindeki anlam ve işlevi oldukça farklı görünüyor. Böyle bir çözümleme farklı erkeklik inşa stratejilerinde şiddetin rolünü anlamamızı sağlayacak ve her türlü eril şiddeti ister erkeklik krizi isterse ataerkil normların işleyişi olsun, tek bir nedensellik ilişkisiyle açıklamanın önüne geçecektir.

Kitabın ilgi çeken bölümlerinden bir diğeri ise homososyal erkek cemaatlerine ilişkin bölüm. Erkeklerin anlatılarından; erkekliğin inşasında, aktarımında, dönüşümünde ve erkeklik değerlerinin pekişmesinde homososyal cemaatlerin önemli bir rol oynadığı anlaşılıyor. Bu tip sosyalleşmenin mekânları, erkeklerin erkeklik performansının ağırlığından kısa bir süre de olsa kendilerini azade ettikleri yerler olabildiği gibi, hipermaskülen performansın inşa edildiği

ortamlar haline de gelebiliyor. Tek cinsli sosyalleşme geleneksel ataerkinin klasik özelliklerinden biri olsa da, bu tip sosyalleşmenin kırsal nüfus için olduğu kadar kentli orta sınıflar için de geçerliliğini koruduğunu görüyoruz. Bu nedenle erkekliğin ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin Türkiye'ye özgü biçimlerinin anlaşılması için homososyal cemaatleşmeler verimli bir tartışma alanı sunuyor. İncelenen tüm kitaplarda, eğitim, emek ve şiddet ile ilgili tartışmalarda cinsel tecrit kültürünün toplumsal cinsiyet eşitsizliğindeki rolü tekrarlanan bir tema olarak karşımıza çıkıyor.

Kitabın dokuzuncu bölümü erkek egemenliğiyle mücadele eden erkeklere ayrılmış. Araştırmalar egemen erkeklik değerlerinin giderek daha az erkek tarafından benimsendiğini ve bu değerler tarafından denetlenmeye giderek daha fazla erkeğin karşı çıktığını gösteriyor. Muhalif veya karşı hegemonik erkekliklere dair tartışmalar, erkeklerin ataerkiye karşı çıkarken etik bir duruş mu sergiledikleri yoksa bu karşı çıkıştan somut bir çıkarlarının mı olduğu üzerinden yürümektedir. Connell gibi, erkeklerin ataerkil çıkarları üzerinde duranlar karşı çıkış için etik nedenleri vurgularken karşıt görüştekiler erkeklik acıları üzerinde duruyor ve değişimin erkeklerin çıkarına olduğunu söylüyorlar. Yazarın araştırma verileri de egemen erkeklik değerlerinin erkekleri birçok farklı biçimde incittiğini ve erkeklerin bu incinmelere farklı karşı çıkışlarla cevap verdiklerini gösteriyor. Babalarından eziyet gören anneyle empati kurmak, evde kadın rol modellerin olması, erkekliği sorgulayan erkek dostların varlığı bu tip karşı çıkış stratejilerini şekillendirebiliyor. Türkiye'de erkeklikle mücadele eden erkekler bir araya gelerek örgütlenmeye başlasalar da, Sancar'a göre Türkiye'de egemen erkeklik değerlerine muhalif erkekler sessiz ve görünmezler.

Kitabın sonuç kısmının en önemli tespitlerinden biri Türkiye modernleşmesinin sunduğu modern erkeklik tarzlarının, geniş ataerkil aileye dayanan ataerkil toplumsallığa eleştirel yaklaşıyor görünseler de, cinsiyet eşitsizliklerine karşı bir erkeklik modeli oluşturmamış olmasıdır. Dahası modern erkekliğin cahil, uygarlaşmamış erkeklik karşısında konumlandırılmasıyla, cinsiyet eşitsizliği yalnızca bir toplumsal sınıfa, etnik gruba veya kırsala ait bir sorunmuş gibi sunuluyor.

Sancar'ın kitabında neo-liberalizmin enformelleştirme, güvencesizleştirme, yasadışılaştırma eğilimlerinin özellikle genç erkekleri korumasız hale getirdiğini görüyoruz. Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin dönüşümü, kadınların artan özgürleşme talepleri ve babanın denetimi ve korumasından mahrum kalma hali ise erkeklik krizini pekiştiriyor. Bu krizler ise fiziksel şiddetin öne çıktığı yeni eril tahakküm biçimlerini besliyor.

Birkaç Arpa Boyu...: 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar: Prof. Dr. Nermin Abadan Unat’a Armağan – Derleyen: Serpil Sancar

Türkiye’de kadın çalışmalarının akademik alanda görünür olduğu 1970’lerin üzerinden geçen otuz yılın sonunda, şimdiye kadar kat edilen mesafeyi, bu yolculukta dışarda kalanları, eksik bırakılanları ve başarıları görmek, bir bilanço çıkarmak amacını taşıyan *Birkaç Arpa Boyu...*, Türkiye’de ‘öncü feminist akademisyenler kuşağının sembol ismi’ Nermin Abadan Unat’a armağan edilmiş bir derleme kitabı. Otuz beş kadın akademisyenin katkısıyla hazırlanan kitapta hem kadın çalışmalarında öne çıkan belli başlı başlıklar ele alınıyor, hem de kadın çalışmalarının Türkiye’deki gelişimine yönelik bir düşünümSELLİK sürecine giriliyor. Bu başlıklardan bazılarının, örneğin medya çalışmalarının, bilançosu gösteriyor ki belirli alanlarda son otuz yılda feminist perspektifle yapılmış çalışmalarda önemli bir birikim gerçekleşebilmiş. Mekân ve şehircilik gibi çalışma alanları ise yavaş yavaş keşfediliyor ve bu alanlardaki bilgi üretimi feminist eleştiri sonucu baştan tanımlanıyor.

Bu değerlendirme yazısında iki ciltlik oldukça kapsamlı bu derlemedeki tüm yazıları derinlemesine inceleyemeyeceğim. Bunun yerine kitabın, kadın hareketinin ve kadın ve toplumsal cinsiyet çalışmalarının yakın geçmiş yoğunlaşan ikinci bölümündeki makaleler üzerinde daha ayrıntılı duracağım. Diğer bölümlerdeki makaleleri ise kısaca tanıtacağım.

Nermin Abadan Unat’a ayrılan ilk bölümde, Eser Köker’in Nermin Abadan Unat’ın *Kum Saatini İzlerken* isimli otobiyografisine feminist bir perspektifle yaklaştığı makalesi yer alıyor. Köker kitabın eleştirel bir okumasının kapısını aralıyor. Aynı bölümde yer alan Serpil Sancar’ın Nermin Abadan Unat ile yaptığı söyleşide, Unat’ın Türkiye’de kadın çalışmalarına ve feminist harekete dair değerlendirmelerini okuyoruz.

İkinci bölüm Deniz Kandiyoti’nin “Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları’na Bakış” makalesiyle başlıyor. Kandiyoti, Türkiye’de kendi tarihini yazmaya soyunan feminist akademik çalışmaların küresel dinamiklerle çok fazla ilişki kuramadığını tespit ediyor ve Türkiye’deki toplumsal cinsiyet ve kadın çalışmalarının evrimini küresel bağlama yerleştirerek ele alıyor. Yazı, feminist bir özdeşleşim için gerekli bağlamsallaştırmanın ana hatlarını sunuyor.

1970’lerden bu yana toplumsal cinsiyet ve kadın çalışmaları, bir bilimsel alan olarak kurumsallaşmakta ve görünürlüğü büyük ölçüde artmaktadır. Kandiyoti’ye göre bu gelişim sürecinde farklı ulusal bağlamlarda şu üç etki gözlenebilir: Kadın hareketleri, feminist epistemolojinin geleneksel bilimlere meydan okuyuşu ve toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik mekanizma ve standartların uluslararası

düzyeyde kurumsallaşması. Türkiye’de kadın çalışmaları hem bu üçünün etkisiyle, hem de milliyetçilik, modernizm, İslam tartışmalarıyla biçimlenen kendi özgün koşullarında şekillenmiştir. Kandiyoti toplumsal cinsiyet ve kadın çalışmaları alanında uluslararası kalkınma ve yönetim kurumlarıyla uzun yıllardır ilişki halinde olunmasına rağmen bunun Türkiye’deki feminist harekete, toplumsal cinsiyet ve kadın çalışmalarına nasıl bir etkisi olduğuna yönelik fazla ilginin olmamasına dikkat çekiyor. Yazarın bahsettiği türden bir ilgi, toplumsal cinsiyet ve kadın çalışmalarına, feminizme yönelik iç muhasebenin yapılmasında önemli bir başlık gibi görünüyor. Hem feminist hareketin gündemini hem de akademik yaklaşımları, araştırma alanlarını bu düşünsel ve kurumsal altyapı çerçevesinde. Örneğin 1975’te düzenlenen 1. Uluslararası BM Kadın Konferansı’nın ve onun geliştirdiği yeni kurumsal ve düşünsel çerçevenin, Türkiye’de kadın çalışmalarının 1978’de başlayan hikayesine etkisini görmek gerekiyor. Yazar ayrıca feministlerin bürokratik yapılarca içerilmesine ve akademinin, kadın hakları savunucularının, bürokratların iç içe geçtiği yeni kurumsal yapıların oluşumuna yönelik tartışmaların Türkiye’de yeterince yaygınlaşmadığını söylüyor.

Kandiyoti’ye göre günümüzde toplumsal cinsiyet hakları mücadelesinin önünde küresel düzeyde üç temel engel var. Bunlar, devletlerin bu mücadele için oluşturulmuş kurumsallaşmalara el koyması ve bunları politik içeriklerinden arındırması, küresel neo-liberal politikalar ile kadın ve LGBTT haklarının özellikle Müslüman toplumları hedef alacak biçimde “terörle savaş” söylemi altında araçsallaştırılmasıdır. Neo-liberalizmle eklenen yeni küresel muhafazakâr ittifak, kadın bedeni ve cinsel özgürlükleri haklar alanından ahlak alanına çekiyor. Bu küresel ittifakın parçası olan yapılar, neo-liberal ekonomik sistemin yarattığı adaletsizlik ve eşitsizliklere sosyal yardımlar ve proje fonlarıyla beslenen ve mali şeffaflık düzeyi düşük inanca dayalı yeni tür STK’ların örgütlediği hayırseverlikle cevap veriyor. Sosyal refah devleti politikalarının yerini alan ve yerel dini cemaatleri mobilize eden bu tip örgütler ile teröre karşı savaş söylemiyle eklenen ‘empyralist feminizm’ de Türkiye’deki toplumsal cinsiyet politikalarının yerleştiği karmaşık küresel bağlamı kuran dinamiklerden. Toplumsal cinsiyete ilişkin hükümet politikalarını ve söylemlerini bu karmaşık küresel ilişkiler çerçevesinde değerlendirmek giderek daha fazla önem kazanıyor.

Kandiyoti böylesi bir değerlendirme için uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülükler ile bir dizi hükümet kurumu ve hükümet dışı kurum arasındaki ilişkilerin irdelenmesi gerektiğini söylüyor. AKP hükümeti döneminde TCK’nın değişmesi sürecini inceleyen Kandiyoti, Avrupa Birliği uyum süreci, kadın örgütlerinin üç yıl süren etkili kampanyaları ve liberal basın desteğini

birlikte ele alıyor. Yazara göre feministler açısından bir zafere dönüşen bu sürecin konjonktürel doğası, kazanımları kırılğan hale getirmektedir. Kandiyoti toplumsal cinsiyet ve kadın çalışmaları alanındaki bilginin farklı toplumsal ve siyasal kurumların açık uçlu ve değişken ilişkilerinin dikkate alınarak üretilmesi gerektiğini söylüyor.

Derlemenin bu bölümünün ikinci makalesinde Serpil Sancar Türkiye’de kadın hareketinin gelişimini dünyada kadın hareketinin gelişimi bağlamında, özellikle 1980 sonrasına yoğunlaşarak ele alıyor. Bu gelişimin izlenmesi kadın ve toplumsal cinsiyet çalışmalarının gelişimini anlamak açısından da önemli. Sancar, Toksöz’ün kitabında ayrıntısıyla çözümlenen güney ülkelerinin küresel kapitalizme eklemleme süreçlerini, kadın hareketlerinin dönüşümüne odaklanarak inceliyor. Yazar bu ülkelerdeki kadınların kuzeydeki feministlere yönelik eleştirilerinin, tek bir merkezden belirlenen ortak gündem ve çıkarlar etrafında örgütlenmek yerine, farklı kadın hakları gündemlerinin birbirlerine eklemlemelerine ve bu doğrultuda ağ ve koalisyon tipi örgütlerin yaygınlaşmasına neden olduğunu söylüyor.

Farklı feminizmler tartışması yalnızca farklı ülkelerdeki kadınların çıkarları bağlamında yürümektedir; sınıfsal, etnik, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine dayalı farklılıklar sürekli olarak kadınlık kategorisini genişletmekte ve bu kategoriyi istikrarsız hale getirmektedir. Feminizmin hem kuramsal ayağında hem de aktivizm ayağında yoğun biçimde tartışılan farklılık meselesi, Sancar’ın da söylediği gibi politik bir özne haline gelmekle ve örgütlülükle doğrudan ilişkilidir. Farklı feminizmler tartışması, dünya çapında genişleyen ağ ve koalisyon tipi örgütlenmelerin ortak gündem oluşturma çabalarında somutlaşmaktadır. Bu çabaların sonucunda artık hem genellenebilir hem de farklı yerelerde özgün biçimler kazanan ezilmişlik biçimleriyle mücadele etmek için örgütlenen bir küresel kadın hareketinden söz edebiliyoruz. Bu hareket ulusal ve yerel gündemleri etkilerken, Birleşmiş Milletler başta olmak üzere uluslararası mekanizmalar içinde de güç kazanmış ve bu mekanizmaların zorlayıcılığı yoluyla ülkelerde toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik dönüşümü tetiklemiştir.

Farklı feminizmleri ortaklaştıracak ve küresel mekanizmalara eklemenebilecek bir dil ve politika geliştirmenin bedeli ise küresel feminizmin giderek daha fazla bürokratik yapılarla ve yönetsel gündemlerle uyumlu hale gelmesi olmuştur. Sancar, kadının insan hakları kavramının küresel kadın hareketinin devrimci yanı törpülenmiş jargonunun bir parçası olduğunu söylüyor. Dünyanın farklı yerlerinden gelen kadınları ortak paydada buluşturmak için giderek ‘nötrleşen’ bu dil, özgürleşme yerine güçlenmeyi, erkek egemenliğinin sona erdirilmesi yerine toplumsal cinsiyet eşitliğini öne çıkarmaktadır. Böylece istikrarlı, ulusal

hükümetleri ve uluslararası yapıları dönüştürmek için gerekli meşruiyete ve güce sahip küresel kadın hareketinden söz etmek mümkün olmaktadır. Sancar'ın da söylediği gibi küresel kadın hareketi neo-liberal ekonomik politikalar ve küresel kapitalizm döneminde ortaya çıkmıştır ve gündemleri de bu dönemin gerekliliklerine göre şekillenmiştir. Bürokratik yapılarla eklemlenen *femokratlar*, kadın örgütlerinin STK'laşması, proje profesyonelliğine dönen feminist aktivizm bu sürecin bir parçası olmuştur. Daha küçük, yerel, radikalliğini koruyan feminist örgütler bu jargonun ve küresel gündemin dışında kalmaktadır.

1990'lı yıllarla birlikte küresel kadın hareketinin gündemlerinin, eylem biçimlerinin ve jargonunun Türkiye kadın hareketi üzerinde de etkili olduğunu görüyoruz. Yazar bu etkiyi Türkiye'nin özgün bağlamında değerlendiriyor. 1990'lı yıllarda farklılık tartışmaları ve kimlik siyasetinin yükselişi ile birlikte krize giren Kemalist modernizm ve yükselen siyasal İslam arasındaki gerilim kadın hareketine de yansımıştır. Müslüman feministler Türk modernleşmesinin başat unsurlarından olan modern Türk kadını imgesinin dışlayıcılığını ortaya koymuştur. Zehra Yılmaz'ın ve Elifhan Köse'nin bu derlemede yer alan makaleleri, Müslüman kadın hareketini ve dindar kadınların özneleşme süreçlerini daha ayrıntılı biçimde irdeliyor. Farklılık siyasetinin bir diğer ana damarını ise Kürt kadın hareketi oluşturmuştur. İslami feministlerin aksine feminist kaynaklardan yoğun biçimde beslenen Kürt kadın hareketi, kadınların siyasal temsili, örgütlü mücadeleleri ve örgüt kültüründeki dönüşüm konularında önemli adımlar atmışlardır. Kürt kadın hareketinin evrimini, kendi içerisindeki gerilimli süreçleri yine bu derlemede yer alan Dilan Bozgan'ın makalesi ele alıyor.

Tüm farklılıklarına rağmen Türkiye'de de kadın hareketinin koalisyonlar kurduğunu ve ortak bir mücadele yürüttüklerini görüyoruz. Kandiyoti gibi Sancar da başarılı bir örnek olarak TCK Platformu'nu gösteriyor. Fakat kadın hareketi, gündemini siyasal kurumlara taşımakta her zaman bu kadar başarılı olamamaktadır; Kandiyoti'nin de söylediği gibi TCK Platformu'nun başarısı da oldukça kırılgandır. Sancar'a göre bunun nedeni Türkiye'de kadın hakları siyasetinin söylemlerini eklemlenebileceği güçlü ve sol bir liberal partinin olmamasıdır. Toplumsal cinsiyet gündemini önemseyen siyasal partilerin varlığının yanı sıra Sancar, diğer örgütlü çıkar gruplarının varlığı ve gücü (örneğin emek hareketi ve sendikalar) ile devletin demokratikleşmeye yönelik çabalarının da kadın hareketinin başarısını belirlediğini söylüyor.

Devlet kurumlarıyla işbirliği kadın hareketi için başarı anlamına gelse de, feminist örgütlerin devlet kurumlarınca içerilme, bürokratikleşme ve politik içeriklerini kaybederek yardım kuruluşlarına dönüşme riski de bulunuyor. Kadın hareketinin STK'laşması ve proje feminizmi olarak adlandırılan bu

süreç, örgütlerin uluslararası fon örgütlerine bağımlı hale gelmesine, siyasal özerkliklerinin azalmasına, hiyerarşisizliğin yerine uzmanlaşmanın geçmesine, erkek egemenliğinin eleştirilmesi yerine kısa dönemli pratik ihtiyaçlara cevap veren projelerin geliştirilmesine neden oluyor. Özkazanç'ın kitabında ele aldığı bürokratik-yönetimsel gündemlerle eklemlenen feminizmin örgütlenme biçimi bu tip bir proje feminizmine denk düşüyor.

Birkaç Arpa Boyu...'ndaki makalelerin birçoğu, Kandiyoti ve Sancar'ın kadın hareketi ve toplumsal cinsiyet ve kadın çalışmalarının gelişimini ele aldıkları bu ana çerçevenin farklı boyutlarına odaklanıyor. Yazıların bir kısmı derlemenin bilanço olma niteliğiyle uyumlu biçimde odaklandıkları alandaki çalışmaların eleştirel bir değerlendirmesini yaparken, diğerleri yeni bir çalışmayla derlemeye katkı sunuyor. Bu inceleme yazısında tüm makaleleri ayrıntısıyla incelemem mümkün olmadığı için, derlemedeki diğer yazılara kısa kısa değinmek istiyorum.

"Kadın Emeğinin Biçimleri, Sorunları" başlıklı üçüncü kısımdaki yazısında Yıldız Ecevit, kadın emeği alanında değişen ilgi ve merakları izlerken, kadınların kırsal emeğine feminist araştırmacıların yeterince eğilmediğini tespit ediyor. Ecevit küreselleşmenin, yapısal uyum programlarının ve ekonomik krizin kadın emeğine etkisini irdeleyen çalışmaları ele alıyor. Bu alandaki kuramsal tartışmaların Türkiye'ye nasıl yansıdığına ve kavramsallaştırmanın önündeki zorluklara değiniyor. Ecevit makalesini gelecek için önerilerle sonlandırıyor.

Üçüncü kısmın ikinci makalesinde Toksöz ve Ünlütürk Ulutaş göçün kadınsılaşıma olgusunu Türkiye'de mevcut göç yazını çerçevesinde bakım emeğine yoğunlaşarak inceliyorlar. Türkiye'de yaşayan ve çalışan göçmenler üzerine yapılan çalışmaların birçoğu ev ve bakım sektörlerindeki göçmen kadınlar üzerine olduğu için yazarlar da bu literatüre yoğunlaşmış ve farklı çalışmaları göçmen kadınların göç ve iş bulma süreçlerine, çalışma koşullarına, işçi ile işveren arasındaki ilişkilere odaklanarak incelemişler. Yazarlar, eğlence ve seks sektöründe, konfeksiyon atölyelerinde, ticaretle, turizm ve inşaat sektöründe çalışan göçmenlerle ilgili çalışmalardan da örnekler veriyorlar ve Türkiye'deki göçmenlerin, özellikle de göçmen kadınların, yasadışı konumlarının elverişsiz ve ağır koşullarda çalışmalarına ve korunmasız kalmalarına neden olduğu sonucuna varıyorlar.

Sema Erder'in makalesi ise düzensiz göç, mekik göçü gibi kavramlarla kadın göçünü ilişkilendirirken istatistiki verilerden yararlanarak Türkiye'ye eski Doğu Bloğu ülkelerinden gelen göçmen kadınlar üzerinde duruyor. Yazar, özellikle de seks işçisi olarak çalışan kadınların birçok önyargıyla karşılaşmalarına rağmen iş

yaşamının bir parçası haline geldiklerini ve kalıcı değişikliklere neden olduklarını söylüyor.

Ayşe Gündüz Hoşgör, kırsal kalkınmada kadının değişen konumu üzerinde durduğu makalesinde öncelikle Toksöz'ün de *Kalkınmada Kadın Emeği* kitabında ele aldığı Kalkınmada Kadın, Kadın ve Kalkınma ile Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma yaklaşımlarını inceliyor. Kalkınma politikalarının kadınlar arası toplumsal ve ekonomik farklılıkların oluşmasına nasıl katkıda bulunduğu sorusu çerçevesinde, kırsal ilgilendiren kalkınma politikalarına yoğunlaşıyor. Yazar, Sinop-Duraęan Kırsalı ve Trabzon balıkçı köylerinde yürüttüğü iki araştırmanın verilerine dayanarak, iki farklı bölgede mikro kalkınma projelerinin ve makro politikaların kadınlar üzerindeki etkilerini irdeliyor.

Memiş ve Özay, Mayıs 1988'de yayımlanmaya başlayan *Sosyalist Feminist Kaktüs* dergisinden başlayarak Türkiye'de son yirmi beş yıldır karşılıksız kadın emeği üzerine yapılan tartışmaları değerlendiriyorlar. Üç bölüme ayırdıkları makalelerinin ilk bölümünde Marksist ve sosyalist feminist tartışmalar ekseninde ev içi emek tartışmalarına bakıyorlar. İkinci bölümde ev içi emek, geçimlik emek, gönüllü emek ve enformel emek gibi karşılıksız emek biçimlerine dair çalışmaları irdeliyorlar. Makalenin üçüncü bölümünde ise piyasa değeri olmayan fakat iktisadi değeri bulunan karşılıksız emeğin ölçümüne dair tartışmaları ve bu ölçümü yapan zaman kullanım anket verilerine dayanan çalışmaları ele alıyorlar.

Kitabın "Küresellik, Kamusalılık ve Mekânda Cinsiyet" başlıklı dördüncü kısmı dört makaleden oluşuyor. İlk makalede Feride Acar ve Yakın Ertürk uluslararası alandaki, özellikle de kadın haklarının savunusu için etkin bir zemin haline gelen Birleşmiş Milletler bünyesindeki, toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili gelişmeleri kadının insan hakları alanındaki kazanımlar çerçevesinde ele alıyor. BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)'nin ortaya çıkışını, temel ilkelerini ve dünya kadın hareketi için kazandığı önemi değerlendiriyor ve Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddete İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi'ne kısaca değiniyorlar. Makalenin sonunda ise yazarlar, uluslararası düzeyde toplumsal cinsiyet eşitliği alanındaki hukuki kazanımlara ve bunların ülkeler üzerindeki zorlayıcı etkisine rağmen kadın haklarının neden evrensel düzeyde gerçekleşmediği sorusuna cevap arıyorlar.

Meryem Koray ise küreselleşen kapitalizmle toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının çatıştığı durumlarda gerileyenin eşitlik politikaları olduğunu söylüyor. Koray, eşitlik politikalarının gelişimini ve anaakımlaşmasını değerlendiriyor ve Türkiye'de eşitlik politikalarının uygulanmasındaki yetersizlikleri muhafazakârlık ve kapitalizm arasındaki eklemlenmeler

bağlamında irdeliyor. Yazar daha sonra feminizm içerisindeki eşitlik tartışmalarına değiniyor ve feminizm için kritik bir noktaya erişildiğini tespit ediyor. Koray'a göre feminizm her yerde ve tüm kadınlar için geçerli olmak istiyorsa, küresel ve toplumsal bir dönüşümü hedeflemeli ve 'herkes' adına söz alacak bir siyaset olmalı.

Ayten Alkan, mekânın eleştirel sosyal kuramın meselelerinden biri haline geliş süreci üzerinde durduktan sonra, Türkiye'de kentsel mekân ile cinsiyet eşitsizliğinin kesişiminde duran az sayıda çalışmayı ele alıyor. Gecekondu ve gerisindeki iç göç, ev-işyeri ayrımı, kentten heteronormatif sınırları, mekânın erilliği ve erkek-yoğun/kadın-yoğun mekânlar gibi temalar etrafındaki çalışmaları inceliyor. Alkan makalenin başlığını ilk başta "Cinsiyet Çalışmalarının Zayıf Halkası: Şehircilik" olarak düşünmüş olmasına rağmen, metnin oluşumu sürecinde asıl cinsiyetin şehircilik çalışmalarında zayıf halka olduğunu tespit ettiğini belirtiyor. Şehircilik ve ilişkili disiplinlerin içinde olduğu ihmal ve görmezden gelme tavrının altında yatanın ise cinsiyetçilik olduğunu söylüyor.

Oya Çitçi kadın çalışmalarında çok az ele alınan bir konu olduğunu söylediği kadın memurların 1979'dan 2010'a dönüşen konumlarını refah devleti ve CEDAW, neo-liberalizm ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik süreci değişkenlerini göz önünde tutarak değerlendiriyor. Çitçi Türkiye'nin son otuz yıl içerisinde kadın memurlara yönelik politikalarının son derece sınırlı olduğunu tespit ediyor. Kadınlardan en az üç çocuk beklentisi, evden ve esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaştırılması gibi muhafazakâr söylem ve politikalar da bir işveren olarak devletin kadınları çalışmayı özendirici bir tutum içerisinde olmadığını gösteriyor.

İlk cildin beşinci ve son kısmı ise kadınların yaşam öykülerine ve feminist tarih yazımına odaklanıyor. Ayşe Durakbaşa kadınların kamusal alandaki varlığını, Kemalist modernleşme projesi, Özal sonrası dönemde yeni bir evreye giren muhafazakâr modernleşme ve kadınları kamusal alanda söylemsel güç sahibi özneler haline getiren feminizm ekseninde inceliyor.

Belkis Kümbetoğlu, feminist bilgi ve feminist yöntem arasındaki ilişkiyi son on yılda göçmen kadınlara ilişkin çalışmalara bakarak sorguluyor. Bunu yaparken feminist bilginin farklı yaşam deneyimlerine sahip kadınlar açısından erişilebilirliği ve feminist politika açısından önemine dair sorular soruyor.

Serpil Çakır feminist tarih yazımındaki kuramsal ve yöntemsel tartışmalara bakarken, feminist tarihle toplumsal cinsiyet tarihini karşı karşıya konumlandırıyor ve tercihini feminist tarihten yana kullanıyor. Çakır da Kümbetoğlu gibi feminist araştırmanın yalnızca kadın bilgisine ulaşmasının yetmediğini, bu bilginin

kadınların yaşamlarını dönüştürme ve özgürleşme mücadelelerine katkıda bulunması gerektiğini söylüyor.

Kadınların kuşaklar ve sınıflar arası bilgi aktarım süreçlerine dair makalelerinde Elif Akşit ve Funda Şenol Cantek kendilerine ait bölümleri kendi ağızlarından yazmışlar. Bu şekilde yalnızca başka-kadınlar-arası bilgi aktarımına değil birbirleri arasındaki bilgi aktarım sürecine de işaret ediyorlar. Yazarlar yaptıkları görüşmeler sonucunda kadınlardan öğrenme pratiğinin iki farklı biçimde ortaya çıktığını tespit ediyorlar: İlki ataerkil cinsiyet ilişkilerini yeniden üreten bilgi, ikincisi ise kadınlara müzakere gücünü kazandıran sağaltıcı ve özgürleşme olanağı sunan bilgi. Her iki tür de hem kurumsal kaynaklara hem de deneyime dayalı olabiliyor, birbirleriyle çatışıyor, uzlaşıyor ve birbirlerini dönüştürüyor.

Cildin son makalesinde Pınar Melis Yelsalı Parmaksız, Türkiye’de kadın belleğine duyulan ilginin 1980’lerde etkili olan ikinci dalga feminizmin etkisiyle kadınların geçmişe, kendilerinden önceki kadın hareketlerine bakma ihtiyaçlarının sonucunda arttığını söylüyor ve son otuz yılda bu alanda yapılan çalışmalarını inceliyor. Yelsalı Parmaksız’a göre kadın belleğine yönelik ilgi iki ana yaklaşım etrafında gelişmiştir: Bunlardan ilkinin resmi tarihi feminist bir bakış açısıyla sorgulayan eserler oluştururken, ikincisi sözlü kaynaklara dayalı çalışmalardır. Yazar her iki yönelimde, bellek ve toplumsal cinsiyet kimliği arasındaki ilişkinin kuramsallaştırılmasındaki dönüşümü ele alıyor.

Kitabın ikinci cildi ise üç kısımdan oluşuyor. İlk kısımda basın, edebiyat ve sanatın cinsiyetle ilişkisini ele alan beş makale bulunuyor. Otuz beş yılın bilançosunu çıkaran Çiler Dursun, haber ve gazetecilik çalışmaları alanında feminist bir perspektifle yazılmış veya kadın sorunlarına odaklanmış çalışmaların önemli bir birikimi olduğunu söylüyor. Yazar, bu birikimi oluşturan çalışmaların hangi konulara odaklandıklarını, kullandıkları yöntemleri, ihmal edilen veya daha az araştırılan sorunları ortaya koyuyor.

Mine Gencil Bek ise makalesinde medya ve aile içi şiddet üzerine tartışmalara değindikten sonra Türkiye’de bu konuda yapılmış çalışmalardan örnekler veriyor. Makalenin sonunda toplumsal cinsiyet duyarlılığı, kadınların ve LGBT’lerin maruz bırakıldıkları şiddetin haberleştirilmesi konularında farklı kaynaklardan yararlanılarak derlenmiş medya kuruluşlarına ve çalışanlarına yönelik öneriler yer alıyor.

Ruken Öztürk, Türkiye’de sinema alanında kadınlara yoğunlaşan çalışmalarını 1980’ler, 1990’lar ve 2000’ler olmak üzere üç döneme ayırarak inceliyor. 1980’lerden 2000’lere kadın ve sinema bağlantısı üzerinde duran akademik

çalışmalarda dikkat çekici bir artış olduğunu görüyoruz. 1980'lerde Türkiye sinema literatürü kadın oyuncular ve cinsellik söz konusu olduğunda kadınlarla ilgilenirken, kadın yönetmenlerin sayısının da arttığı 2000'li yıllarda akademik makalelerin, kitapların ve tezlerin sayısında da artış olmuştur.

Güzin Yamaner, Türkiye tiyatrosundaki cinsiyetçi imgeleri oyunlardaki kadın karakterlerin kuruluşu açısından inceliyor. Bunu yaparken geleneksel tiyatrodaki cinsiyetçi imgelere, Batı tiyatrosu ile şekillenen Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi tiyatrolarındaki kadın karakterlerin kuruluşuna, Cumhuriyet dönemi tiyatrosundaki kadın karakterlere bakıyor. Ayrıca kadın ve erkek oyun yazarlarının kadın karakterleri kurgulayışını karşılaştırmalı olarak inceliyor.

Bu kısmın son makalesinde Aslı Güneş popüler aşk romanlarını, Kemalist modernleşmenin üst kültür yaratma girişimini yansıtan adabımuâşeret romanları olarak ele alıyor. Yazar romanlardaki romantik aşk imgesinin altında yatan evliliğin ekonomi politiğini 1940 öncesi ve sonrasını karşılaştırarak inceliyor.

Yedinci kısım Kimlik, İnanç ve Beden politikaları başlığını taşıyor. Özgen Dilan Bozgan Kürt kadın hareketini bu alandaki diğer çalışmaların yaptığı gibi feminizm ve milliyetçilik değil, feminizm ve toplumsal muhalefet hareketleri ilişkisi üzerinden değerlendirmiş. Yazar, İstanbul ve Diyarbakır'da yürüttüğü saha çalışmasının verilerini kullanarak Kürt kadın hareketinin kendine özgü siyasallaşma sürecini üç dönemde inceliyor. Bu süreçteki en önemli etmenlerden birinin Kürt kadın hareketi ve Türkiye kadın hareketi arasındaki hem çatışmalı hem de dayanışmacı ilişki olduğunu söylüyor.

Zehra Yılmaz yazısında küresel kapitalizm ve küresel İslam arasındaki iktidar ilişkileri bağlamında gelişen Müslüman kadın hareketinin Siyasal İslam'dan bağımsız olmadığını; İslamcı sermaye, sivil toplum örgütleri, parti ve cemaatlerle ilişki içindeki kadınlar tarafından geliştirildiğini söylüyor. İslami hareket içerisindeki erkekler, kadınların temsilini yasaklamasa da siyaset içerisindeki rollerini sabitlemek istiyor ve iktidarı paylaşmak konusunda isteksiz davranıyor. Örneğin seçim kampanyalarında aktif rol oynayan, siyasette güçlenen kadınlar iş temsile gelince arka planda bırakılıyor ve farklı kesimlerden gelen, siyasetteki erkeklerin tanımladıkları sınırlar içerisinde kalması daha muhtemel kadınlar öne çıkarılıyor.

Elifhan Köse ise başörtüsünü dindar kadın edebiyatı üzerinden, detaylı bir beden terbiyesine dayalı bir özneleşme stratejisi olarak inceliyor. Güçlü bir bireyselleşme aracı olan tesettür, aynı zamanda bir nefis terbiyesi aracı

olarak, Müslüman kadınların sisteme daha kolay uyum sağlayan Müslüman erkekler karşısında güçlenmesini sağlamış, başörtüsü direnişleri kadınların özdüşünümelliği daha yüksek bir İslam anlayışı geliştirmelerine yardımcı olmuştur.

Beden tartışmalarına tıp ve biyoetik çerçevesinden yaklaşan Berna Arda, kadının tıptaki yeri ve konumunu inceledikten sonra, kadınların temel ve koruyucu sağlık hizmetlerine ulaşmalarının önündeki engeller ve bunlardan kaynaklı zedelenebilirlikleri, gebeliğin sonlandırılması, cinsiyet seçimi ve cinsiyet belirleme, kısırlık ve üremeye yardımcı teknolojiler gibi biyoetiğin toplumsal cinsiyetle ilişkili temel başlıklarını ele alıyor. Arda ayrıca tıp etiği çerçevesinde hekimlerin kadınların hak ihlallerinden korunmasındaki sorumluluklarına dikkat çekiyor.

Hülya Durudoğan, namus nedeniyle intihar eden kadınlara odaklanarak namus kavramı üzerinde duruyor. Kadınların intihar etme nedenleri ilk anda bireysel yaşantıların izlenimi uyandırır da, Durudoğan asıl nedenin ataerkil toplumdaki baskı sisteminin kadınların duygularını ifade etmesine ve bu duyguları kabul görecektir anlamlara dönüştürmesine izin vermemesi olduğunu söylüyor.

“Hukukun Getirdiği Kazanımlar” başlıklı son kısımda Gülriz Uygur kadına yönelik şiddet konusunda devletin negatif veya nötr tutumundan pozitif bir tutuma geçmesinin değişen bir devlet anlayışına yol açıp açmadığını soruyor. Uygur sorunun cevabını kadına yönelik şiddete ilişkin diğer yasal düzenlemelerden farklı olarak bir politika belgesi niteliğini taşıyan 2006/17 sayılı Başbakanlık Genelgesi çerçevesinde arıyor.

F. İrem Çağlar feminist hukuk kuramında pek az yer bulan anneliği konu ediyor ve Türkiye’de hukukun anneliği nasıl tanımladığını anlamak için pozitif hukuk düzenlemelerine yoğunlaşıyor. Çalışan anneler, kürtaj, çocuk bakımı, doğurganlık ve üreme teknolojileri, evlat edinme ve koruyucu annelik başlıkları altındaki düzenlemelere bakan yazar; evli, sağlıklı, fedakâr, ev içi sorumluluklarını yerine getirebilen, heteroseksüel bir anne tanımından hareket edildiğini söylüyor. Yazara göre feminist hukuk teorisyenleri gerçek hayattaki çeşitli annelik biçimleriyle uyumsuz bu normatif tanıma karşı yeni annelik biçimlerinin hukuksal düzenlemelere yansımaları için mücadele etmelidir.

Sevgi Usta ise evli kadının hukuki durumunu düzeltten 2001 tarihli Medeni Yasa değişikliklerine rağmen evli kadının anayasal haklara karşılık gelen kişilik haklarının ihlali ile karşı karşıya olduğunu söylüyor ve bu duruma neden olan yasal düzenlemeler ile uygulamaları inceliyor.